

Filozofski život

Dan Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – povodom 150. obljetnice

U četvrtak, 19. prosinca 2024. godine, Vijećnica Filozofskog fakulteta bila je mjesto obilježavanja Dana Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – i to povodom 150. obljetnice Odsjeka i 60. obljetnice časopisa *Praxis*. Nakon uvodnih riječi Ankice Čakardić, pročelnice Odsjeka za filozofiju, i Domagoja Tončinića, dekana Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, započeo je dvodijelni program skupa: (1) »Povijest Odsjeka za filozofiju od kraja 19. do sredine 20. stoljeća«, te (2) »Budućnost bespoštedne kritike svega postojećeg: okrugli stol povodom 60. obljetnice časopisa *Praxis*«.

Prvi dio programa sastojao se od niza kratkih izlaganja posvećenih ključnim figurama hrvatske filozofije koje su obilježile rano i srednje razdoblje razvoja Odsjeka. Svako je izlaganje, osim što je bilo posvećeno pojedinom filozofu, ponudilo i širi pogled na intelektualni kontekst u kojem su ti mislioci djelovali, na njihove akademske, društvene i političke uloge, ali i na teorijske napetosti koje su do danas ostavile trag. Goran Sunajko započeo je niz izlaganja kratkim, ali znakovitim prikazom života i rada Franje Markovića, prvog dekana Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Sunajko je Markovića predstavio ne samo kao filozofa koji je nastojao povezati tradicionalnu etiku s duhom tada moderne znanstvene metode, već i kao političku ličnost koja je, kroz rad u Hrvatskom saboru, utjelovila figuru intelektualca koji premošćuje razlike između znanstvene misli i društvene prakse. Ljudevit Fran Ježić govorio je o Gjuri Arnoldu, filozofu i pedagogu, istaknuvši njegovu važnost u razvoju filozofije obrazovanja u Hrvatskoj. Poseban je naglasak stavljen na Arnoldove antropološke koncepcije te na njegovu kritiku tadašnjih, često dogmatskih, školskih sustava, čime se Arnold može vidjeti kao preteča nekih

suvremenih kritika obrazovanja. U izlaganju Igora Mikecina o Albertu Bazali naglasak je bio na Bazalinim pokušajima uvođenja filozofske moderne u hrvatski intelektualni prostor. Bazalina otvorenost prema Kantovoj i Husserlovoj misli te njegova borba protiv provincijalizma u znanosti prikazani su kao ključni momenti u osuvremenjivanju domaće filozofije. Ivana Zagorac govorila je o Pavlu Vuk-Pavloviću, filozofu koji je djelovao na razmeđu između klasične njemačke filozofije i tada aktualne egzistencijalističke misli. Njegovo poimanje slobode, odgoja i subjektivnosti kontekstualizirano je u okviru poratnih promjena u hrvatskoj filozofiji. Na kraju prvog dijela, Hrvoje Jurić pružio je pregled razvoja Odsjeka za filozofiju do sredine 20. stoljeća, istaknuvši kako »povijest Odsjeka ne treba promatrati kao linearnu i neutralnu akademsku priču, već kao dinamiku ideoloških, društvenih i teorijskih borbi«. Upozorio je i na potrebu kritičkog odnosa prema vlastitoj institucionalnoj povijesti, ne samo u pogledu onoga što je uključeno nego i onoga što je sistematski prešućeno ili zaboravljeno.

Drugi dio, panel »Budućnost bespoštedne kritike svega postojećeg: okrugli stol povodom 60. obljetnice časopisa *Praxis*« bio je jednako izazovan koliko i simpozicičan, a sâm nas je izraz »bespoštedna kritika svega postojećeg« podsjetio na temeljni praksisovski impuls: beskompromisno suočavanje sa stvarnošću, bez straha od suočavanja s ideologijom, struktura moći ili čak s vlastitim filozofskim nasljeđem.

Sadržajno hrabro i, moglo bi se reći, simptomatično pitanje Ankice Čakardić – »Imaju li praxis filozofije budućnost?« – panelu je zadalo obljetnički prigodan dijalektički pravac. Hrabro, jer odbija sakralizirati *Praxis* kao nedodirljivu baštinu; simptomatično, jer otkriva svojevrsni umor – ne toliko idejni koliko onaj institucionalnih prostora koji su nekoć te ideje nosili i u kojima su se iste živjele. Potonje, stoga, opravdava Luku Bogdanića koji je, uočavajući »iscrpljenost teorijske i političke vitalnosti *praxis* tradicije« konstatirao da

»danas nije vrijeme za revoluciju«. Bogdanić je to potkrijepio govoreći o filozofskoj i političkoj važnosti *Praxisa* u kontekstu tadašnje Jugoslavije, ali i njegove međunarodne recepcije. Posebno je istaknuo vezu između *Praxisa* i studentskog pokreta iz 1968. godine, te postojanu »filozofsku borbu protiv birokratizacije marksizma«. Goran Sunajko pokušao je preoblikovati razgovor usredotočujući se na »mogućnost marksističke estetike« pozivajući se na produktivne intelektualne temelje koje su postavili mislioci *Praxisa* te se rasprava dotaknula i unutarnje raznolikosti »pokreta«, posebice pluraliteta onoga što se nazivalo »kreativnim marksizmom«. Tamo gdje se kritičke tradicije čuvaju bez egzistencijalne obnove – parafrazirajmo ovdje Ericha Fromma, velikog prijatelja *Praxis* škole – one postaju rituali, a ne revolucije. Ovo je posebno došlo do izražaja u raspravi o rodu: Ankica Čakardić, ističući izrazitu rodnu neravnotežu u povijesti objavljivanja časopisa – »samo su dvije žene bile članice uredništva, a tek 8 % dopri-nosa dolazilo je od ženskih autorica« – skrenula je pozornost da se taj unutrašnji pluralitet nije protezao dovoljno daleko. To što časopis utemeljen na »nemilosrdnoj kritici« može tolerirati takvo isključivanje žena, to nije fusnota – to je kriza. Štunja oko Blaženke Despot ili Gordane Bosanac nije samo povijesni previd nego filozofska kontradikcija. Na tome tragu, valja se zapitati može li kritika otuđenja ignorirati otuđenje polovice vrste? Tvrdnja da je *Praxis* bio radikalna mora biti ublažena istinom da je njegova vizija humanizma ponekad bila bolno nepotpuna. Hrvoje Jurić podsjetio je da je *Praxis* bio više od časopisa – bio je prostor stvaranja alternativnog javnog mišljenja. Jurić je naglasio važnost povezivanja filozofije s konkretnim društvenim borbama, bez straha od »ukazivanja na neugodnu istinu«, pritom ističući primjer Milana Kangrga (»njegovu toplinu, strast i nesavršenost«). Kangrga, rekao je Jurić, nije samo pisao teoriju; živio je svoje kontradikcije, »ponekad preusko tvrđoglavo, ponekad i suviše velikodušno«, a njegova borba nije bila samo s akademskim problemima, već suočavanje s krhkošću ljudskih vrijednosti u tehnološkom dobu. Mislav Žitko zaključio je razgovor refleksijom o filozofiji kao javnom djelovanju: »ako filozofija prestane biti javna i angažirana«, rekao je, »postaje tek stručna vježba bez društvene funkcije«. U tom kontekstu, *Praxis* nije samo povijesna epizoda nego i podsjetnik da filozofija ima političku dužnost.

Općenito, skup je obilježila ozbiljna, ali topla atmosfera. U dvorani ispunjenoj sadašnjim i bivšim studentima filozofije, nastavnicima i gostima, osjetila se istinska povezanost između prošlosti i sadašnjosti, između teorije i društvene stvarnosti. Lišen uobičajenog for-

malizma, Dan Odsjeka bio je živo filozofsko okupljanje – prilika da se zastane, pogleda unatrag, ali i usmjeri prema onome što dolazi. Premda se obilježavalo 150 godina jedne institucije i 60 godina jednog časopisa, istinski »simpozij« bio je u dijalogu. Jer upravo u dijalogu – kritičkom, otvorenom i neugodnom, kada je potrebno – filozofija je najživlja.

Darko Kovačić

Predavanje francuskoga filozofa Patricea Caniveza »Politics in the Face of Decline«

Dana 20. siječnja 2025. godine, na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, u predavaonici A 101, održano je predavanje uglednoga francuskog filozofa Patricea Caniveza, profesora emeritusa etike i političke filozofije na Sveučilištu u Lilleu (Francuska). Predavanju su prisustvovali studenti s različitih odsjeka, ponajviše studenti s Odsjeka za filozofiju. Uz studente, predavanju su prisustvovali Gvozden Flego, umirovljeni profesor, te Ankica Čakardić, pročelnica Odsjeka za filozofiju.

Patrice Canivez autor je mnogobrojnih knjiga i članaka posvećenih klasičnim filozofima, poput Aristotela, Immanuela Kanta, Jean-Jacquesa Rousseaua i Georga Wilhelma Friedricha Hegela, ali i nekim suvremenim autorima, poput Érica Weila ili Paula Ricœur. Istovremeno, profesor Canivez bavi se i aktualnim temama koje obuhvaćaju probleme određenih političkih praksi, među kojima su pitanja o problemima nacije, nasilja, logike političkih rasprava i kompromisa, te pitanja obrazovanja kao temelja demokratskog sudjelovanja. Dvije njegove knjige prevedene su na hrvatski jezik: *Odgoviti građanina?* (Durieux, prev. Andrea Gašpić, Zagreb 1999.) i *Što je nacija?* (Matica hrvatska, prev. Leonardo Kovačević, Zagreb 2017.).

Povod predavanju bila je njegova najnovija knjiga *Jean-Jacques Rousseau. La politique face à l'histoire* (hrv. *Jean-Jacques Rousseau. Politika suočena s poviješću*), objavljena kod Presses Universitaires de France. Canivez je u svome predavanju predstavio ključna pitanja o smjeru našeg društva i njegovoj budućnosti, poput pitanja: kakav je odnos između dru-

tvenog ugovora i stvarnog stanja? Odnosno, jesmo li na putu prema nepovratnom padu? U svome se predavanju Canivez u mnogočemu dotaknuo ideja Jean-Jacquesa Rousseaua, jednog od najutjecajnijih filozofa prosvjetiteljstva, koji je bio zabrinut zbog stanja društva i njegove budućnosti. Rousseau je vjerovao da su ljudi po prirodi dobri, ali da ih društvo kvari, odnosno da su civilizacija i kultura štetne posljedice udaljavanja od prirodnog stanja, tj. da treba živjeti na »prirodan način«. Smatrao je da je društvo izvor nejednakosti, korupcije i sukoba. Canivez dijeli slično mišljenje, tvrdeći da tehnološki napredak i materijalno bogatstvo nisu jamstvo za sreću i blagostanje, nego dolaze pod cijenu moralnog propadanja. Njegova analiza seže duboko u korijene problema s kojima se suočavamo, nudeći razne zanimljive teze i potičući na razmišljanje o mogućim rješenjima. Tako je, primjerice, obrazlagao kako s procesima modernizacije društvo ujedno postaje korumpiranije. Taj paradoks predstavlja problem u cijeni napretka i njegovom utjecaju na ljudske vrijednosti i društvene odnose. Da bismo se mogli suočiti s tim izazovima, Patrice Canivez predlaže »ugovor o rješenju propadanja«, točnije ugovor koji predstavlja temelj za obnovu društva i povratak temeljnim vrijednostima za koje se zalažemo. On smatra da je moguće preokrenuti negativni trend i izgraditi društvo kakvo je nekada bilo. U tom smislu, Canivez je primijetio i naglasio da se često suočavamo s otporom prema novim idejama, čak i kada su one usmjerene prema poboljšanju društva. On smatra da je važno suočiti se s takvim stanjem stvari i nastaviti tragati za rješenjima, usprkos preprekama. Također, naglasio je važnost javnog gledišta i diskursa u oblikovanju društva i njegova razvoja.

Canivez je nakon predavanja pristupio otvorenoj diskusiji sa sudionicima predavanja. Obratio mu se i Flego, koji je i sâm kratko diskutirao o društvenim odnosima te debatirao sa sudionicima i samim Canivezom. Na samome kraju, Ankica Čakardić uputila je prigodne riječi zahvale gostujućem predavaču i zaključila događanje.

Franka Poslek

Predstavljanje knjige **Samotni Šetač. Filozofija i** **književnost Jean-Jacquesa** **Rousseaua Gorana Sunajka**

Knjižnica i čitaonica Bogdana Ogrizovića u Zagrebu uvijek rado ugošćuje filozofe – i to kao odličan domaćin za predstavljanje njihovih novih knjiga i radova. Tako se i 17. ožujka 2025. godine u prostoru iste knjižnice i čitaonice održalo predstavljanje knjige *Samotni Šetač. Filozofija i književnost Jean-Jacquesa Rousseaua* Gorana Sunajka, nove monografije izvanrednog profesora s Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Uz autora, koji se skromno našao na vlastiti račun da neće govoriti o svojoj knjizi, pred punim i znatiželjnim auditorijem monografiju su predstavili Maroje Višić, urednik biblioteke Ellipsis, Nadežda Čačinović, emerita s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, i Goran Gretić, uvaženi i umirovljeni profesor filozofije.

O monografiji je prvo govorio Maroje Višić, istaknuvši njezin sadržaj i osebnost knjige koja se očituje u tome da se ne radi o »još jednoj u nizu« od klasičnih studija Rousseauove filozofije, nego o pokušaju da Rousseau kroz vlastita djela i život sâm progovori. Višić je ukratko izložio glavne cjeline i kroz nekoliko citata prikazao djelić Rousseauove višedimenzionalne filozofije i misli.

Emerita Nadežda Čačinović nastavila je u sličnom tonu povezujući filozofiju i filozofa, s posebnim naglaskom na nekoliko poznatih anegdota iz života Jean-Jacquesa Rousseaua. Čačinović je ujedno usmjerila pažnju i na kompleksnost i višedimenzionalnost Rousseauovih misli i djela. Nadalje, referirajući se na naslov knjige, ukazala je na život samotnjaka, odnosno na razliku mišljenja »kada si sâm« i »kada si u skupini«. Kao prosvjetiteljski filozof, za kojega se očekuje da je primarno vođen razumom, kod Rousseaua se ističe i ono »iracionalno«, što ga čini jedinstvenim i aktualnim unatoč vremenu u kojemu je pisao. *Samotni Šetač*, navela je Čačinović, predstavlja novu mogućnost promišljanja o Rousseau iz više perspektiva jer su u njoj različiti segmenti koji čine cjelinu njegove misli.

Nadovezujući se na Čačinović i relevantnost Rousseauove misli općenito, posebno ističući duhovnu situaciju vremena i stalnog mira koji se u njemu rezonira, Goran Gretić govorio je o Rousseauovu sveopćem utjecaju. Povodeći se anegdotom kako je Kant imao Rousseauovu sliku u svojoj radnoj sobi, koja već sama za sebe filozofima otkriva mnogo, Gretić je govorio o ujedinjenju europskih vladara i naroda, istaknuvši kako bi bilo zanimljivo vidjeti usporedbu Kantovih i Rousseauovih

misli o tom pitanju – miru kao glavnoj misli. Naposljetku, osvrnuvši se na literaturu kojom se Sunajko koristio, Gretić je naveo da knjiga upućuje na monografiju o djelu Jean-Jacquesa Rousseaua, prvu takve vrste na hrvatskome jeziku – a što je, zbog skromnog broja djela o Rousseau pisanih hrvatskim jezikom, čini još posebnijom.

Kako to obično biva, autoru je pripala završna riječ. Međutim, kako je već bilo rečeno, Sunajko nije govorio o samoj knjizi, nego o motivaciji i zamisli da napiše ovakvo djelo. Inspiracija se, naveo je autor, javila još za vrijeme studija kada je kod profesora Dragutina Lalovića slušao o filozofiji Jean-Jacquesa Rousseaua. Iako se i prije bavio Rousseauom, Sunajko je htio zaokružiti priču o njemu s intencijom da više govori Rousseau nego on sâm, koji interpretacijom i uspoređivanjem sa sadašnjošću može dovesti do krivog iščitavanja. Za Rousseaua je rekao kako je živio u samo-induciranoj samoći jer je – iako usmjeren razumu – bio i usmjeren na »ono iracionalno«, kako je ranije istaknula i Čačinović, što ga čini atraktivnim i izvan trendova vlastite epohe. Autor je spomenuo kako se u pisanju mogao koristiti mnogim pristupima, ali mu je važnije bilo izdvojiti segmente koji mogu sumirati cjelinu njegova mišljenja jer je Rousseau nažalost često krivo interpretiran i citiran. Upravo su »usamljeni način mišljenja« i »mir koji proizlazi iz same prirode« odradili najveći utjecaj kod ovako velikog i značajnog filozofa.

Završnom riječju svakako se probudila znatiželja i potreba da se – poput Rousseaua, ne zanemarujući racionalnost – promisli i o njezinoj antitezi koja je prijeko potrebna u današnjem dehumanizirajućem svijetu.

David Martić

2. Bioetički arboretum

Još jedan okretaj Zemlje oko Sunca donio je i novo izdanje interdisciplinarnog simpozija *Bioetički arboretum*. Povodom obilježavanja Dana planeta Zemlje, 22. i 23. travnja 2025. godine u Zagrebu održano je drugo izdanje simpozija koji na jedinstveni način povezuje filozofiju, bioetiku, ekologiju i umjetnost, ovaj put s posebnim naglaskom na zeleni anarhizam te na podršku različitim oblicima zelenog aktivizma i ekoloških inicijativa. Cilj

je simpozija, prema riječima njegovog osnivača i organizatora Jana Defrančeskog, bio »potaknuti kritičko promišljanje ljudskog stanja, naše uloge i mjesta na ovom nadasve čudnom zeleno-plavom planetu«. Što se pak tiče uloga i mjesta u samom simpoziju, njegovi glavni organizatori bili su Hrvatsko filozofsko društvo, Hrvatsko bioetičko društvo i Sveučilišni centar za integrativnu bioetiku Sveučilišta u Zagrebu, dok su njegovi suorganizatori bili Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te Botanički vrt Biološkog odsjeka Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (PMF-a). Simpozij se održavao u Sveučilišnom centru za integrativnu bioetiku i Botaničkom vrtu PMF-a, koji je u to proljetno vrijeme vrvio životom, ispreplićući subjektivna iskustva prirode kod sudionika s njihovim misaonim naporima.

Od samog otvaranja simpozija u Botaničkom vrtu osjetila se posebna atmosfera: pred zastorima od zelenila sastavljenim od 6 500 različitih vrsta biljaka, govornike su nadglasavale – kako ptice svojim pjevom, tako i krošnje svojim šumom – podsjećajući kako se radi o njihovom danu. Skupina sastavljena od filozofa, znanstvenika, umjetnika i aktivista odvažila se na preispitivanje uvriježenih stavova o prirodi, naglašavajući kako se radi o više-nego-ljudskom svijetu. Simpozij je otvorio Vanja Stamenković izlaganjem »Botanički vrt PMF-a u Zagrebu – središte biološke raznolikosti u srcu Grada«, u kojem je podsjetio na povijest i značaj Vrta još od njegovog osnutka 1889. godine, posebnu pažnju skrenuvši na nedavno izloženu brončanu bistu utemeljitelja Botaničkog vrta – Antuna Heinza, koju je izradio učenik Škole primijenjene umjetnosti i dizajna u Zagrebu, Ira Orešković. Potom je uslijedila sekcija pod nazivom »Bioetički herbarij«, koju je otvorio Hrvoje Jurić plennim predavanjem »Fitoetika (etika bilja) u kontekstu bioetike (etike života)«, u kojem je naglasio metodološku korist suženja bioetike na fitoetiku, na koju se fokusirao oslanjajući se na misli Fritza Jahra kao »europskog oca bioetike« i Nikole Viskovića kao jednog od »pionira hrvatske bioetike«. U izlaganjima koja su uslijedila raspravljalo se o biljkama iz fenomenološke, biološke i pravne perspektive. Matija Vigato u izlaganju »Imaju li biljke svijest?« predstavila je argumente za i protiv pripisivanja svijesti biljkama te pokušala odgovoriti na naslovno pitanje pozivajući se na odabrane filozofijske teorije svijesti, pritom razmatrajući koncepte poput problema drugih umova, reduktivnog fizikalizma i teškog problema svijesti. Potom su Julia Vanjhard Trušček i Valentina Šepić održale izlaganje pod naslovom »Biljke kao moralni objekt – biološka perspektiva«, u kojem su istaknule da

biljke komuniciraju, osjećaju stres i mogu se pomicati, ali da ipak nemaju centralni živčani sustav niti, čini se, svijest – otvarajući pitanje o tome koje su biološke karakteristike biljaka relevantne za etička razmatranja, odnosno dovoljne da se biljkama prida status moralnih objekata. Lidija Knorr zatim je u zaključnom izlaganju sekcije, pod naslovom »Prava prirode u domorodačkim i europskim zakonima«, govorila o nastanku, temeljima i mogućnostima pravnog utjecaja *pokreta za prava prirode*, koji je proizašao iz domorodačkih tradicija, a koji se temelji na ideji da prirodni entiteti posjeduju temeljna prava kao i čovjek.

Program se nastavio u znaku radikalnih društvenih vizija, i to tematskom sekcijom pod naslovom »Ekološka svijest i zeleni anarhizam«, koju je otvorio Jan Defrančeski izlaganjem »Zelena anarhija – utopijski san ili realna društveno-politička mogućnost?«. U izlaganju je problematizirao mogućnost ostvarenja zelene anarhije kao društveno-političkog uređenja koji bi dokinuo različite oblike hijerarhija, represija i ugnjetavanja, kao i za nju vezane prirodne zajednice koja bi se brinula o dobrobiti svih ljudskih i ne-ljudskih živih bića te prirode u cjelini. Lorena Kuveždić potom je u izlaganju pod naslovom »Samouništvo čovječanstvo«, pozivajući se na radove Murrayja Bookchina i Nicka Bostroma, skrenula pozornost na oblike samouništenja kod čovječanstva te na moguće scenarije budućnosti koji iz toga proizlaze. Potom je Jan Kruhac u izlaganju »Zemlja zove anarhiju – anarho-primitivistička globalna država kao rješenje ekološke krize« na temelju radova Johna Zerzana predstavio anarho-primitivističku viziju svijeta koja potiče povratak načinu života lovaca-sakupljača te argumentirao da se ona može pomiriti s modernim anarhističkim idealima poput direktne demokracije i iskorjenjivanja dominacije. Nakon toga je Luka Cerjan u izlaganju »Ekološka svijest kao temelj društvenih transformacija«, pozivajući se također na Murrayja Bookchina, izložio stav da se potrošački kapitalizam i ekološka kriza mogu nadvladati ako se u društvu potakne ekološka svijest te uvede više slobode i samoupravljanja. Sekciju je zaključio Šimun Abramović izlaganjem »Zeleni anarhizam Johna Zerzana«, u kojem je izložio i kritički razmotrio Zerzanovu tezu da je civilizacija glavni izvor ljudskih nedaća te da čovjek može pronaći sreću samo u primitivnim zajednicama lovaca i sakupljača.

Iz Botaničkog vrta program se potom preselio u Sveučilišni centar za integrativnu bioetiku Sveučilišta u Zagrebu, gdje je Buga Kranželić otvorila umjetničku izložbu Davorke Andrić pod naslovom »Akvareli iz arboretuma«, sastavljenu od radova u tehnici akvarela inspiriranih proljetnom raskoši cvijeća u zagre-

bačkom Botaničkom vrtu. Prvi dan simpozija zaključen je tribinom pod naslovom »Bioetički utorak: aktivizam kao društveno-politička polifonija«, u kojoj se u razgovoru s predstavnicima različitih aktivističkih skupina nastojalo ukazati na razlike i sličnosti raznih aktivističkih perspektiva – ekološke, anarhističke, feminističke i kulturno-animalističke. Tribinu je moderirao Tin Fresl, a gosti tribine bili su Luka Oman (Udruga Prijatelji životinja), Nika Rosandić (Inicijativa »Zeleni Filozofski«), Josip Jagić (Inicijativa »Zeleni Filozofski« i Kvir inicijativa »Aut«), Vigo Sakoman (Inicijativa »Ustani za slobodu«) i Nika Havrle (Inicijativa »Ustani za slobodu«).

Drugi dan simpozija započeo je tematskom sekcijom »Holistički environmentalizam«, koju je otvorio Michael George plenarnim predavanjem »On Trees and Their Value« (»O drveću i njihovoj vrijednosti«). U predavanju je izložio refleksije odabranih autora o vrijednosti i »transcendentalnim mogućnostima« stabala, a potom i svoja osobna iskustva sa stablima, pokušavajući artikulirati neobično snažan utjecaj koji su na njega izvršila tijekom života. Nakon toga, Marko Kos održao je izlaganje pod naslovom »Jahrov pojam okoliša i prirode«, u kojem je nastojao prikazati glavne ekološke teme u radu njemačkog učitelja i pastora Fritza Jahra, kao i njegove argumente za proširenje moralnog obzira sa životinjskog na biljni svijet te na prirodu u cjelini. Josip Periša potom je u izlaganju »Kršćanstvo i okoliš – enciklika *Laudato si'*«, svega nekoliko dana nakon smrti pape Franje († 21. travnja 2025.), izložio temeljne odredbe kršćanskog shvaćanja zaštite i očuvanja okoliša predstavljane u njegovoj enciklici *Laudato si'*. Uslijedilo je izlaganje pod naslovom »Graditi grad misleći na čovjeka – urbanizam kao humanistička znanost« Mihaela Vrbanca, koji je nastojao skrenuti pozornost na vezu čovjeka i grada kao njegovog konstitutivnog okruženja te na pristupe gradogradnji koji svoja uporišta pronalaze u humanističkim znanostima. Tin Fresl zatim je u izlaganju na temu »Priroda na žrtvenom oltaru – Girardov koncept žrtve u ekološkom kontekstu« izložio mehanizme skretanja ekološke odgovornosti s korporacija na pojedince te u istome prepoznao Girardov koncept *žrtve* – pojedinca ili skupine koja je odabrana kako bi se na njih prebacila krivnja i nasilje te tako privremeno smirili sukobi u društvu. Sekciju je zaključio Luka Janeš izlaganjem »Primjeri optimističnih praksi i inicijativa sa zelenim predznakom u Republici Hrvatskoj – Eko-sliv rijeke Save«, u kojem je izložio te kritički razmotrio inicijative i programe sa zelenim ekološkim predznakom u Republici Hrvatskoj, posebno istaknuvši udrugu Eko-sliv rijeke Save.

Nakon toga, Davorka Androić održala je likovnu radionicu »Akvareli iz arboretuma«, pozivajući sve zainteresirane da se prepuste »kistu, boji i vodi«. Sudionici radionice imali su priliku na temelju pomno odabranih fotografija cvijeća naslikati vlastite radove u tehnici akvarela i time stupiti u dodir s biljkama na jedan opušten i ljepotom prožet način. Uslijedila je posljednja točka u programu simpozija – predstavljanje knjige *Integrativna bioetika – iteracije suvremene bioetike* Marka Kosa, u kojoj je autor široj javnosti nastojao predstaviti bioetiku kao način »nošenja s« i »rezoniranja nad« problemima koje susrećemo na listovima dnevnih novina i stranicama internetskih portala. Knjigu su predstavili Marko Kos, Luka Perušić i Tomislav Krznar, nakon čega je uslijedilo svečano zatvaranje simpozija.

Zaključno, drugo izdanje *Bioetičkog arboretuma* pokazalo je da interdisciplinarni susreti filozofa, znanstvenika, umjetnika i aktivista mogu biti ne samo prigodna okupljanja nego i laboratoriji ideja u kojima se povezuju spekulacija i iskustvo, teorija i praksa, kritičko propitivanje i estetsko nadahnuće. Simpozij je još jednom potvrdio da je integrativna bioetika više od pojma – ona je živo nastojanje da se etički, društveni i ekološki izazovi današnjice promatraju u njihovoj međuovisnosti te da se na njih odgovara hrabro, kreativno i solidarno. Upravo u toj otvorenosti prema različitim perspektivama i u spremnosti na dijalog s prirodom leži snaga i posebnost *Bioetičkog arboretuma*, zbog kojih se on nastavlja razvijati kao jedinstveni prostor oblikovanja vizija održive i pravedne budućnosti više-nego-ljudskog svijeta.

Matija Vigato

Gostujuće predavanje Emily Ryall »The Ontological Significance of Being in Games«

U srijedu, 7. svibnja 2025. godine, u sklopu kolegija Filozofija igre, koji se u akademskoj godini 2024./2025. održava na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, održano je gostujuće predavanje engleske teoretičarke igre i sporta – Emily Ryall (Sveučilište u Gloucestershireu). Kao polazište za problematizirane

ranje ključnih filozofskih pitanja i problema, Ryall je uzela *igru*, stavljajući pritom i specifičan naglasak na *videoigre*.

Kao poblize shvaćanje koje se misli pod *igrom*, navela je misao koju je Bernard Herbert Suits postavio u svojoj knjizi *Skakavac. Igre, život i utopija*, a koja ističe kako bi čovjeku, koji bi sebe nekim slučajem našao u »utopiji«, gdje bi mu sve potrebe bile podmirene, upravo preostalo to da svoje vrijeme provodi u igri. Također, Suits uz ključne elemente koji čine igru navodi i to da je igranje »pokušaj postizanja određenog stanja stvari (engl. *prelusory goal*), koristeći samo sredstva dopuštena pravilima (engl. *lusory means*), gdje pravila zabranjuju upotrebu učinkovitijih u korist manje učinkovitih sredstava (engl. *constitutive rules*) i gdje se pravila prihvaćaju samo zato što omogućuju takvu aktivnost (engl. *lusory attitude*)«. Ryall je iz cijele knjige naposljetku izvela zaključak kako je igra bitan konstitutivni dio ljudske egzistencije.

U kontekstu posebnosti koju videoigre uživaju spram drugih oblika igre, kao što su to u umjetnosti slikarstvo i kiparstvo, koje kao svoj medij izražavanja koriste nešto izvanjsko – npr. boju i materijal, Ryall se oslonila na knjigu autora C. Thi Nguyen, pod naslovom *Games. Agency as Art*, kada je govorila o igri kao umjetnosti čiji je medij sama moć djelovanja (engl. *agency*). Pritom je posebno istaknula moment intrinzične uključenosti u igru, koja kao svoj oblik ima upravo igru s drugačijim oblicima subjektivne moći, na način najintimnijeg iskustva koja putem dane igre mijenja stvarnost.

Imajući na umu navedene uvjete koji čine igru, Ryall je navela kako se ključna pitanja o prirodi bića mogu jasnije zahvatiti putem neposrednog doživljaja tako postavljene igre. Kao temeljne filozofske koncepte navela je smrt i smrtnost, etiku i moral, sebstvo i identitet, vrijeme i prostor, slobodnu volju i determinizam, percepciju i stvarnost – koje je potom u dijalogu s raznim oblicima videoigara nastojala i promišljati.

Zauzevši stav finalnosti ljudskoga života, Ryall je u temeljnom filozofskom pitanju koje se tiče smrti *videoigr* vidjela kao ključan oblik iskustva u kojem je dana mogućnost za nadilaženje takve percepcije. Naime, u *igri*, a posebno u *videoigram*a, umiranje i smrtnost vide se samo kao jedan moment koji zamjenjuje ponovno rođenje, što uvelike mijenja način na koji se subjektivna moć djelovanja ispoljava. Ryall je pritom istaknula kako u igrama znamo da ne možemo umrijeti – što mijenja stav prema igri – te koji posljedično otvara prostor rizicima i jedinstvenosti samog doživljaja igranja.

Otvorivši pitanja etike i moralnosti, Ryall je istaknula misao autora Grahama McFeea, koji upravo u igrama vidi jedan oblik moralnog laboratorija u kojemu se misaoni eksperimenti vide kroz nizove uzroka i posljedica s obzirom na subjektivno djelovanje. S obzirom na vrlo širok raspon raznih igara s moralnom upitnošću, *igra* se pokazuje da kao takva nema niti moralnih granica, niti zadaje smjer – naravno, u (među)zavisnosti o vjerovanjima i granicama autora igara koji su ih prešutno unaprijed postavili. Kao zanimljiv odnos moći djelovanja koja se umanjuje s obzirom na moralno upitne postupke u samoj igri, predavačica je kao primjer igre navela poljsku igru *This War of Mine* (11 Bit Studios, 2014.), koja inspirirana opsadom Sarajeva nudi iskustvo okupiranih civila koji pokušavaju preživjeti. S formalističke točke gledišta, Ryall je govorila o etičnosti igre – kako je jedini zakon, odnosno pravilo pri igranju zapravo »igranje po pravilima koje igra zadaje«.

Za shvaćanje sebstva i identiteta, Ryall je posebno istaknula kako je u videoigrama omogućeno jedno dublje iskustvo različitih perspektiva i mogućnost poprimanja raznih identiteta. Iako nije adresirala kako videoigre dobivaju prednost u odnosu na samu moć imaginacije koja ih proizvodi, Ryall je vjerojatno prešutno mislila na svijet koja je pojmljena statički u danom konzumerističkom kapitalističkom sustavu, a koja se oslanja na nešto izvan sebe kao »laki medij alteracije« svoje perspektive.

Kao primjer takvih videoigara koje mijenjaju identitet navela je igre *Discworld Noir* (GT Interactive, Atari, 1999), u kojoj je omogućeno iskustvo svijeta iz perspektive vukodlaka, te *Becoming Homeless. A Human Experience* (Stanford's Virtual Human Interaction Lab, 2017.), za koju je predavačica istaknula potencijalnu moć osvještavanja i predočavanja egzistencijalnih teškoća sustavom ugroženih pojedinaca. Shvaćanje slobodne volje i determinizma kroz pristup videoigrama, po mišljenju predavačice, vidi se u istraživanju mogućnosti i zlouporabi samih »nedostataka« i »rupa« u algoritmu igre.

Zaključno, Ryall je postavila pitanje kako igra utječe na percepciju stvarnosti, te je pritom istaknula kako igra dovodi do promjene percepcije koja, na tragu mišljenja Johana Huizinge, stvara tzv. »začarani krug« u kojemu sama igra predstavlja svijet koji se čini razdvojen od svega što igrom ne bi bilo, pritom predstavljajući neposredno suočavanje s drugacijem iskustva sebe kao subjekta.

Laura Vrabec

Predstavljanje knjige **Filozofijsko djelo Gjure** **Arnolda. Zbornik radova sa** **znanstvenog skupa Matice** **hrvatske u povodu 170.** **obljetnice rođenja Gjure** **Arnolda**

U utorak, 13. svibnja 2025. godine, u Maloj dvorani Matice hrvatske u Zagrebu organizirano je predstavljanje knjige *Filozofijsko djelo Gjure Arnolda* (Matica hrvatska Sisak, 2024.), koja je nastala kao zbornik radova sa znanstvenog skupa Matice hrvatske u povodu 170. obljetnice rođenja Gjure Arnolda. O zborniku su redom govorili Tomislav Škrbić (Ogranak Matice hrvatske u Sisku), Berislav Podrug (Filozofski fakultet u Osijeku) i Ivan Smiljanić (Hrvatski državni arhiv).

Škrbić je na samom početku istaknuo važnost zbornika kao potvrdu pokušaja i nastojanja da sredina poput Siska nešto pridonese filozofiji. Na kraju govora zahvalio je autorima teksto-va, Podrugu kao glavnom uredniku, kolegi Smiljaniću na pripremi prikaza zbornika, ali i svima koji su bili podrška pri izdavanju zbornika. Potom je Podrug s riječima iz svojega predgovora skrenuo pozornost na činjenicu da zbornik u biti pokriva gotovo cijelo filozofijsko djelo Gjure Arnolda, no da je izostavljen drugi dio njegova stvaralaštva – tj. njegovo pjesništvo. Nakon kratkog osvrta na Arnoldov životopis i uvoda u njegovu filozofijsku misao, urednik se u ime Odjela za filozofiju Matice hrvatske zahvalio izlagačima koji su sudjelovali na skupu, Ogranku Matice hrvatske Sisak za objavljivanje zbornika te središnjici Matice hrvatske i njezinim dužnosnicima na pruženju pomoći oko organizacije. Na kraju je Smiljanić preuzeo riječ, koji je sa svojim prikazom radova iz zbornika nastavio temu Arnoldova života i djela. Smiljanić se prvo osvrnuo na tekst »Usporedba Markovičeva i Arnoldova rektorskoga govora« autora Bojana Marottija, u kojemu autor daje komparativni prikaz dvojice hrvatskih filozofa u pogledu njihovih sveučilišno-znanstvenih programa, vizije budućnosti za hrvatsku filozofiju, pa tako i osvrta na njezinu prošlost, a po kojem Arnold na istraživanje hrvatske filozofije gleda kao samorazumljivu potrebu, ali je isto tako uklapa u širi kontekst europske filozofske tradicije. Zatim je istaknut tekst »Pet metafizičkih ključeva za čitanje 'Zadnjih bića' Gjure Arnolda« autora Daniela Miščina, u kojemu autor predstavlja Arnoldovo djelo *Zadnja bića* kao jedan od najdubljih i najdorađenijih tekstova hrvatske filozofije te ujedno metafiziku kao temelj Arnoldova opusa kroz tzv. »pet ključeva« za

razumijevanje Arnoldova djela. Potom je na red došla »Metafizika i umjetnost u mišljenju Gjуре Arnolđa«, tekst autora Tomislava Škrbića, odnosno prikaz Arnoldova praktičkog poimanja ljudskog djelovanja u estetici, gdje uz poimanje istine, dobrote i ljepote kao metafizičkog trojstvenog sklopa i klasificiranja etike kao tek estetike volje, Arnold porijeklo umjetnosti i kulture vidi u narodu kao trojstvenosti narodne umjetnosti, povijesnosti i narodnog života. Nakon toga, bilo je riječi o tekstu »Odvajanje psihologije od filozofije na primjeru Gjуре Arnolđa« autorskoga para Luke Boršića i Ivane Skuhala Karasman, koji prati Arnoldov pogled na devetnaestostoljetni proces pretvaranja psihologije iz metafizičke discipline u samostalnu znanost. Arnold je u toj sferi Arnold pridonio objavljivanjem udžbenika *Psihologija za srednja učilišta*, u kojemu je iznio svoje stavove glede psihologije i filozofije – praveći razliku između psihologije, koja za predmet ima činjenice i iskustvene svijesti, te psihofizike, koja za predmet ima njihovu fiziološku podlogu. Potom je naglasak bio stavljen na tekst Filipa Grgića, pod naslovom »Gjuro Arnold o slobodnoj volji«, u kojemu je autor istraživao Arnoldove metafizičke pretpostavke i koncept slobodne volje koja je za njega nerazdvojno povezana s činom, odnosno volje nema bez njezine vlastite realizacije te je stoga, kako ističe Arnold, nužno braniti koncept slobodne volje pred nartajima materijalističkog materijalizma prirodnih znanosti. Smiljanić je izlaganje priveo kraju s osvrtom na tekst »Smisao i sadržaj u logici: Gjuro Arnold« autora Srećka Kovača, koji Arnoldov doprinos logici nalazi u još jednom njegovom udžbeniku *Logika za srednja učilišta*, a u kojem se, među ostalim, osvrće i na matematičku logiku koju smatra proširenjem bitnog, smislenog i sadržajnoga aspekta logike koju je sâm pak sadržajno odvojio od psihologije.

Predstavljanje knjige *Filozofijsko djelo Gjуре Arnolđa* zaključio je Berislav Podrug riječima zahvale koje je uputio izlagačima i svima onima koji su prisustvovali na ovom događanju.

Jure Ćuk

23. Lošinjski dani bioetike

Od 11. do 14. svibnja 2025. godine u Malom Lošinju (Hotel Aurora) održani su 23. *Lošinjski dani bioetike* – znanstveno-kulturna ma-

nifestacija koja već dugi niz godina okuplja stručnjake i stručnjakinje iz svih polja znanosti oko inovativnog koncepta integrativne bioetike. Ovogodišnji skup organizirali su Hrvatsko filozofsko društvo, Hrvatsko bioetičko društvo i Grad Mali Lošinj, uz suorganizaciju Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku – mrežna koordinacija. Osim simpozija pod nazivom »Integrativna bioetika i nova epoha« i večeri predstavljanja novih bioetičkih izdanja, program 23. *Lošinjskih dana bioetike* uključivao je okrugli stol na temu »Zdravstvena skrb na otocima«. U sklopu manifestacije održala se i jubilara 20. *Studentska bioetička radionica* na temu »Jedan svijet, mnoštvo glasova – suvremeni društveni pokreti i odgovornost prema budućnosti« na kojoj su studenti i studentice raznorodnih studijskih usmjerenja raspravljali o suvremenim društvenim pokretima diljem svijeta. Pokrovitelji manifestacije bili su Primorsko-goranska županija i Jadranka turizam d.o.o. Mali Lošinj.

Program manifestacije otvoren je u nedjelju, 11. svibnja 2025. godine, studentskom glazbenom radionicom pod nazivom »Bioethics and Chill«, koja se održavala u sklopu programa 20. *Studentske bioetičke radionice*. Tijekom radionice, studenti su zajednički analizirali i interpretirali glazbeni album *Quiet World* američkog benda Native Construct, čija je kompleksna i gotovo epska narativna struktura poslužila kao metafora društvene promjene i neprestane borbe između pojedinca i kolektiva.

Sljedećeg dana, 12. svibnja 2025. godine, uslijedilo je svečano otvaranje glavnog skupa, a zatim i dva plenarna predavanja. Walter Schweidler (Njemačka), dobitnik Nagrade »Fritz Jahr« za 2024. godinu, u plenarnom predavanju »Bioethics in the Age of Incapacitation« (»Bioetika u doba nesposobnosti«) otvorio je pitanje redefiniranja dostojanstva u kontekstu gubitka autonomije. Zatim je uslijedilo predavanje Lidije Knorr (Hrvatska) pod nazivom »Rijeke kao nositelji prava: Opća deklaracija o pravima rijeka«. Plenarno predavanje Lidije Knorr sadržavalo je posebnu komponentu, s obzirom na to da je na izlaganju predstavljena *Opća deklaracija o pravima rijeka* i teorijska pozadina, njena sukladnost s *Lošinjskom deklaracijom o biotičkom suverenitetu* te se nakon predavanja pozvalo sudionike *Lošinjskih dana bioetike* da kao donositelji *Lošinjske deklaracije o biotičkom suverenitetu* podrže i *Opću deklaraciju o pravima rijeka* putem osvajanja »Izjave o potpori Općoj deklaraciji o pravima rijeka«. Nakon predavanja, sudionice i sudionici pristupili su glasovanju te jednoglasno podržali davanje potpore, čime su *Lošinjski dani bioetike* dobili i praktičku dimenziju bioetičkog angažmana.

Osim plenarnih predavanja, program skupa činila su i brojna izlaganja u paralelnim sesijama u dvoranama A, B i C, koja su obuhvatila teme umjetne inteligencije, palijativne skrbi, dostojanstva života, transdisciplinarnog znanja i biopolitičkih tenzija. Prvo je izlaganje održala Tajana Reznic Brenko (Srbija/Hrvatska) pod nazivom »Prema transdisciplinarnom znanju: granice i temelji transdisciplinarnog metodologije Basaraba Nicolescu«, a nakon čega je uslijedilo izlaganje Luke Perušića (Hrvatska) o temi »Pluriperspektivnost i umjetna inteligencija«, a potom i izlaganje Franje Mijatovića (Hrvatska) pod naslovom »Umjetna inteligencija – alat čovjekove zrelosti«. Igor Čatić i Gojko Nikolić (Hrvatska) nastavili su temu s izlaganjem »Robotizirana medicina – dio industrije 6.0«, čime su zaočuzili prvu sesiju i otvorili diskusiju tijekom koje se zaista transdisciplinarno pristupilo temi umjetne inteligencije.

Druga sesija otvorila je pitanje zdravstvene skrbi i dostojanstva, a Anita Dučić Sertić (Hrvatska) stavila je naglasak na duhovni aspekt ozdravljenja kroz izlaganje »Izvori snage: kako smisao vodi do iscjeljenja?«. Temi kraja života pridonijele su Ivana Martinec i Nataša Dumbović (Hrvatska) koje su se kritički osvrnule na praksu *distanzije* kroz izlaganje »Što nas okružuje – dobra smrt ili distanzija?«, dok su u nastavku Saša Zavrtnik, Nataša Dumbović, Ivana Stančić Soldatek, Ivana Martinec (Hrvatska) istaknuli važnost dostojanstva u palijativnoj skrbi u zajedničkom izlaganju pod naslovom »Dostojanstvo do samoga kraja života«, a što je bilo dodatno produbljeno i izlaganjem Marije Brdarević i Zrinke Pranjic Kozlek (Hrvatska) pod naslovom »Bioetički pogled na palijativnu skrb«. U duhu etičkog preispitivanja, Nataša Dumbović i Ivana Martinec (Hrvatska) naposljetku su sa svojim izlaganjem »Koliko smo hrabri i predani da bismo poštovali etička načela u palijativnoj skrbi?« skrenule pozornost na pitanje koliko smo kao stručnjaci spremni u praksi živjeti vlastita etička načela. Sesija je privedena kraju zajedničkom raspravom.

Nakon pauze za ručak, u dvorani A otvorena je sesija o društvenoj odgovornosti i marginaliziranim skupinama. Aleksandar Racz (Hrvatska) u izlaganju »Kad doživljeno nasilje postane 'neprijemljiva poslovna komunikacija' – analiza razloga neprijavlivanja doživljenog nasilja u romskoj populaciji« govorio je o razlozima zbog kojih Romkinje često ne prijavljuju nasilje, dok su Teodora Not, Tara Beata Racz i Martina Pavić (Hrvatska) prikazale praksu integracije stranih radnica i radnika u radu Centra za rehabilitaciju Zagreb u okviru izlaganja »Integracija stranih radnika u hrvatsko društvo: izazovi i primjer dobre prakse Centra za rehabilitaciju Zagreb«. Potom je

uslijedilo izlaganje Tare Beate Racz (Hrvatska) pod naslovom »Ponovno promišljanje inkluzije: o etici otvorenosti u umjetničkim i kulturnim institucijama«, a zatim i plodonosna rasprava.

Sljedeći blok izlaganja obuhvatio je povijesne i sportsko-filozofske teme. Mislav Kukoč (Hrvatska) osvrnuo se na humanističku dimenziju antičke medicine u izlaganju »Philosophical Foundations of Ancient Medicine« [»Filozofski temelji antičke medicine«], dok su Nikola Samardžić i Nevena Divac (Srbija) u izlaganju »Proxy Consent and Advance Directives for Clinical Trials in Dementia« [»Opunomoćeni pristanak i napredne direktive za klinička ispitivanja demencije«] analizirali pravne i etičke izazove tzv. *proxy-pristanaka* u slučajevima demencije. Matija Mato Škerbić (Hrvatska) i Slobodanka Dobrijević (Srbija) povezali su transhumanizam i doping u izlaganju pod naslovom »Enhanced Games: Pushing the Limits of Doping and Human Enhancements in Sports« [»Poboljšane igre: pomicanje granica dopinga i ljudskog poboljšanja u sportu«], dok je Emily Ryall (Ujedinjeno Kraljevstvo) predstavila novi edukacijski model razvoja talenata u sportu u okviru izlaganja »Reimagining Talent Development in Sport – an Excellence Literacy Framework« [»Ponovno promišljanje razvijanja talenta u sportu – okvir pismenosti za izvrsnost«]. Nakon rasprave i kraće pauze, Michael George (Kanada) održao je izlaganje »Historical Consciousness and Narrative Assumptions of Integrative Bioethics« [»Povijesna svijest i narativne pretpostavke integrativne bioetike«]. Nakon ovog izlaganja, Luka Janeš (Hrvatska) i Eva D. Bahovec (Slovenija) otvorili su raspravu o bioetici i moći: Janeš kroz pojam *bioprotekcionizma* u izlaganju »Bioethics between Biopolitics and Bioprotectionism« [»Bioetika između biopolitike i bioprotekcionizma«], a Bahovec kroz aktualizaciju Foucaultove misli u izlaganju »From Biopolitics to Bioethics: On the Actuality of Michel Foucault« [»Promišljanje bioetike iz biopolitičke perspektive Michela Foucaulta«]. Sesija je završena zajedničkom raspravom.

Istovremeno u dvorani B, nakon pauze za ručak, održana je sesija posvećena logoterapiji i njezinim primjenama u području obiteljskih odnosa i suvremene medicinske etike. Mario Bebek i Marija Brdarević (Hrvatska) održali su izlaganje pod naslovom »Identitet osoba s invaliditetom kroz logoterapiju«, u kojemu su analizirali kako potraga za smislom, kao temeljna odrednica logoterapije Viktora Frankla, doprinosi emocionalnoj otpornosti, dostojanstvu i samoodređenju osoba s invaliditetom. U nastavku je Danijela De Micheli Vitturi (Hrvatska) održala izlaganje »Bračnim dijalogom do oprosta – logoterapijski

pristup«, koje se fokusiralo na važnost opstojnosti u očuvanju zdravih bračnih i obiteljskih odnosa, uz poseban naglasak na logoterapiju kao sredstvo za razvijanje zrelog dijaloga i međusobnog razumijevanja. Na kraju sesije, Žarko Šperanda (Hrvatska) govorio je o temi »Znanstveni doprinos ginekologa T. W. Hilgersa u restorativnoj medicini«, analizirajući doprinos ovog američkog ginekologa u reafirmaciji obiteljskih vrijednosti, ali bez osvrtnosti na principe slobodne volje i autonomije ljudskih bića.

Nakon rasprave i kraće pauze uslijedio je blok izlaganja koji je obuhvatio etiku okoliša, bioetičku infrastrukturu i urbane teme. Hrvoje Jurić (Hrvatska) predstavio je borbu udruge Unski smaragdi za zaštitu rijeke Une kroz izlaganje »Društvo Unski smaragdi – 40 godina borbe za rijeku Unu«, dok je Dalia Matijević (Hrvatska) analizirala etičke izazove upravljanja zaštićenim područjima kroz izlaganje »Etičke odrednice planiranja upravljanja zaštićenim područjem«. Saša Zavrtnik, Jelena Loborec i Damir Žubčić (Hrvatska) govorili su o važnosti pčela za društvo u okviru izlaganja »Biološka, proizvodna i društvena važnost medonosnih pčela – doprinos njihovoj dobrobiti«, a Tijana Trako Poljak i Ana Depope (Hrvatska) o biološkoj i kulturnoj raznolikosti u stavovima studentske populacije kroz izlaganje »Mišljenja hrvatskih studenata o vrijednosti i očuvanju ljudskih i neljudskih života te biološkoj i kulturnoj raznolikosti«. Po završetku rasprave i kraće pauze, Ivan Perkov (Hrvatska) otvorio je pitanje urbane bioetike u okviru izlaganja »Perspektive urbane bioetike«, dok su Robert Doričić, Iva Rinčić i Amir Muzur (Hrvatska) upozorili na degradaciju bioetičke infrastrukture u izlaganju »Sudbina bioetike iščitana iz sudbine njene infrastrukture«. Toni Buterin, Iva Rinčić i Amir Muzur (Hrvatska) prikazali su marginalne bioetičke prakse u Portugalu u okviru izlaganja »U potrazi za bioetikama izvan glavne struje: portugalski slučaj«, a Eduard Pavlović i Vesna Pešić (Hrvatska) zaključili su blok tri-ma pričama o ženama čije su životne sudbine ilustrirale utjecaj ambijenta kroz izlaganje »Utjecaj ambijenta na osobnost: prelamano kroz prizmu triju posvećenih žena«.

Iste večeri na skupu je održano i predstavljanje recentnih bioetičkih izdanja na kojem je prikazano osamnaest novih knjiga iz područja bioetike, filozofije, teologije, ekologije, genetike i medicinske etike. Teme koje su ove publikacije obuhvatile kreću se od transhumanizma, etike skrbi i bioetike sporta pa sve do integrativne bioetike, pitanja eutanazije, religijske ekologije i postpandemijskog društva. Izdavači su uglavnom renomirane znanstvene ustanove iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, Njemačke i Sjedinjenih

Američkih Država, uključujući razna sveučilišta, znanstvene centre izvrsnosti, akademije znanosti i međunarodne izdavačke kuće. Tom su prilikom predstavljeni sljedeći naslovi: (I) Luka Tomašević, Ana Jeličić, *Ekologija iz teološke perspektive. Integralna ekologija svetog Franje Asiškog*, (II) Tijana Trako Poljak, Krunoslav Nikodem (ur.), *Život u sjećanju. Znanstveni prilozi i osobne crtice u spomen akademiku Ivanu Cifriću* (1946. – 2018.), (III) Marko Kos, *Integrativna bioetika – iteracije suvremene bioetike*, (IV) Jan Defrančeski (ur.), *Bioetika, odgoj i obrazovanje*, (V) Hrvoje Jurić, Marcus Knaup (ur.), *Leben in postpandemischen Zeiten [Život u postpandemijским vremenima]*, (VI) Dónal O'mathúna, Veselin Mitrović (ur.), *Disaster Construction and Reconstruction. Lessons from COVID-19 for Ethics, Politics and Law [Konstrukcija i dekonstrukcija katastrofe. Lekcije iz pandemije COVID-19 za etiku, politiku i pravo]*, (VII) Zoran Todorović, Siniša Đurašević (ur.), *Animal Bioethics. Old Dilemmas and New Challenges [Bioetika životinja. Stare dileme i novi izazovi]*, (VIII) Suzana Marjanić, *Zooživoti. Antrozooloģija i kritika kapitalocena*, (IX) Matija Mato Škerbić, Ivana Zagorac, *Bioetika sporta. Izazovi za budućnost sporta*, (X) Andy Borrie, Emily Ryall (ur.), *Reimagining Talent Development in Sport. Seeing a Different World [Ponovno promišljanje razvijanja talenta u sportu. Pogled u drugačiji svijet]*, (XI) Tomislav Nedić, *Presađivanje organa – pravo, (bio)etika i moral*, (XII) Stjepan Štivić, Valentino Findrik, *Transhumanizam i kršćanstvo*, (XIII) Darija Rupčić Kelam, *Etička skrbi. Praktične implikacije i mogućnosti ostvarenja etike skrbi na globalnom planu*, (XIV) Marija Brdarević, *Bioetika i sestrinstvo. Pogled na eutanaziju Petera Singera i stavovi medicinskih sestara/tehničara*, (XV) Rifat Hadžiselimović, *Ja i moja genetika. Zašto sam jedinstvena i neponovljiva prirodna pojava*, (XVI) Aleksandar Racz, *Stanje i strategije zaštite okoliša*, (XVII) Osman Bakar, Azizan Baharuddin (ur.), *Islamskobudistički eko dijalog (IBED). Primjena religije i znanosti na ekologiju i održivost*, (XVIII) Branko Nađ, *Hrvatska pod zvijezdama. Pejzažna astrofotografija*, dok su predstavljači bili redom: Danijela De Micheli Vitturi, Aleksandar Racz, Luka Perušić, Josip Periša, Katica Knezović, Zoran Todorović, Hrvoje Jurić, Miloš Marković, Matija Mato Škerbić, Jan Defrančeski, Franjo Mijatović, Tomislav Nedić, Mario Bebek, Hajdar Arifagić, Dalia Matijević, Antun Japundžić i Saša Zavrtnik. Predstavljanje je okupilo brojne autore i autorice koji su osobno govorili o svojim izdanjima, a diskusija koja je uslijedila otvorila je niz važnih pitanja – od budućnosti bioetike u obrazovanju, preko izazova klimatske etike pa sve do odno-

sa religije i znanosti u promišljanju održivosti. Ovaj dinamičan segment programa potaknuo je brojne sudionike na razmišljanje i dijalog te se nadamo da ćemo već iduće godine na simpoziju slušati izlaganja upravo na teme koje su ovom prilikom bile tek naznačene.

Sljedećeg dana, 13. svibnja 2025. godine, u dvorani A uslijedila je sesija istraživačke mreže »Navigacija u krajolicima znanja« o tehnologiji i zdravstvu, koja je uključivala: (I) analizu etičke procjene novih tehnologija u izlaganju »Challenges to Ethics Review of Emerging Technologies« [»Izazovi etičke procjene novih tehnologija«] Antonije Mijatović i Ane Marušić (Hrvatska), (II) kritiku tehnološkog paternalizma u izlaganju »Technology-Centred Care between Medical Paternalism and Person-Centred Care« [»Skrb usmjerena na tehnologiju između medicinskog paternalizma i skrbi usmjerene na osobu«] Srećka Gajovića, (III) razmatranje etike genske terapije u izlaganju »Bioethical Issues in Cell and Gene Therapy« [»Bioetička pitanja u staničnoj i genskoj terapiji«] Zorana Todorovića (Srbija), (IV) upozorenje na AI halucinacije u medicinskom kontekstu u izlaganju »AI, Medicine and Hallucinations – Where to Next?« [»AI, medicina i halucinacije – kuda dalje?«] Luke Fotaka (Hrvatska), te (V) prikaz inovativne primjene umjetne inteligencije u obrazovanju u izlaganju »AI Help in Learning Glagolitic« [»Pomoć umjetne inteligencije u učenju glagoljice«] Dine Šimunić (Hrvatska).

Nakon rasprave i kratke pauze, Miloš Marković, Slobodanka Dobrijević i Sanja Mandarić (Srbija) govorili su o etici u sportovima visokih performansi, s posebnim osvrtom na probleme s kojima se suočavaju gimnastičarke, u okviru izlaganja »U sjeni vrhunskog sporta – etički problemi gimnastičkih disciplina«, dok su Hrvoje Sertić i Anita Dučić Sertić (Hrvatska) predstavili temu samoobrane i osnaživanja ranjivih grupa, tj. onih koji su u većoj opasnosti od napada na cesti, kroz izlaganje »Osnaživanje ranjivih osoba kroz proces učenja i treninga samoobrane«. Potom je Ivana Buljan (Hrvatska) povezala tjeskobu s učenjima kineske filozofije u okviru izlaganja »Onaj tko je tužan i tjeskoban trebao bi sjediti na prostirci udaljen od ostalih: tjeskoba u ranoj kineskoj filozofiji – od zdravstvenog problema do etičkog pitanja«. Uslijedila je rasprava koja je otvorila mnoga pitanja o etičkim dilemama u svijetu, a u kojem se – kako u sportu, tako i u obrazovanju – sve više cijeni pretjerano postizanje uspjeha, zbog čega ljudsko tijelo nerijetko trpi ozbiljne posljedice.

Istovremeno, u paralelnoj sesiji u dvorani B, Tomislav Nedić (Hrvatska) usporedio je teorije vlasništva nad tijelom kod Kanta i Locke-a u izlaganju »Stvarna prava na dijelovima tijela i teorija vlasništva – Kant protiv Loc-

kea«. Potom je Katica Knezović (Hrvatska) kritički razmotrila pandemijske mjere, kao i njihove posljedice, u izlaganju »Bioetičko vrednovanje posljedica COVID-cjepiva i epidemioloških mjera u proglašenoj pandemiji SARS-CoV-2«, dok su Ljerka Armano i Andrea Armano (Hrvatska) istražile stavove o alternativnoj medicini u kontekstu onkologije u izlaganju »Uvjerena i stavovi o komplementarnoj i alternativnoj medicini među onkološkim pacijentima i zdravstvenim djelatnicima«. Naposljetku su Velimir Terzić i Maria Magdalena Terzić (Hrvatska) predstavili zdravstvene i društvene aspekte problema urinarne inkontinencije te upozorili na ozbiljnost zanemarivanja ovih problema u izlaganju »Urinarna urgencija, urgentna urinarna inkontinencija«. Sesija je privedena kraju zajedničkom raspravom.

U sklopu plenarne sesije pod nazivom »Čovječanstvo i priroda – povodom desetogodišnjice enciklike 'Laudato si'« održana su četiri izlaganja koja su tematizirala odnos etike, ekologije, religije i znanosti u kontekstu suvremenih izazova. Roko Andričević (Hrvatska) održao je izlaganje pod naslovom »Začarani krug: klima, etika i znanost opstanaka«, u kojemu je analizirao kako se klimatska kriza, etičke dileme i znanstvene spoznaje međusobno uvjetuju, dok se Josip Periša (Hrvatska) u izlaganju »Kršćanstvo i okoliš: Enciklika *Laudato si'*« fokusirao na doprinos enciklike pape Franje razumijevanju okolišne krize i na potencijalne kršćanske misli u oblikovanju održivog i pravednog odnosa prema prirodi. Potom je Antun Japundžić (Hrvatska) u izlaganju »Etičko-teološki odnos čovjeka i prirode« promišljao duhovne i etičke temelje ljudske odgovornosti prema prirodi, posebno ističući važnost teološke refleksije u suočavanju s ekološkim izazovima, dok je Jan Defrančeski (Hrvatska) u izlaganju »Samo-ostvarenje u (a)simetričnoj zajednici ljudskih i ne-ljudskih živih bića – dubinsko-ekološka perspektiva« predstavio filozofsku refleksiju o međuodnosu ljudskih i ne-ljudskih živih bića, pozivajući se na dublje razumijevanje ekološke simbioze i moralne uključenosti svih oblika života. Nakon izlaganja uslijedila je rasprava tijekom koje su otvorena brojna pitanja o ulozi religije, znanosti i etike u oblikovanju održive budućnosti, a čime je ujedno simpozijski dio skupa »Integrativna bioetika i nova epoha« bio priveden svome kraju.

Iste večeri predstavljeni su zajednički umjetnički radovi studentskih grupa s 20. *Studentske bioetičke radionice*. Studenti su izložili glavne argumente i zaključke o temama koje su obrađivali tijekom ovogodišnje radionice pod naslovom »Jedan svijet, mnoštvo glasova – suvremeni društveni pokreti i odgovornost prema budućnosti«. Njihova izlaganja

obuhvatila su niz aktualnih bioetičkih dilema, promišljanja i prijedloga, čime su dali vrijedan doprinos dijalogu između mladih i iskusnijih sudionika te pokazali visoki stupanj angažiranosti i kritičkog mišljenja.

Posljednjeg dana simpozija, 14. svibnja 2025. godine, u dvorani A održan je okrugli stol pod nazivom »Zdravstvena skrb na otocima«, koji je okupio relevantne stručnjake i stručnjakinje, ali još važnije, i lokalne dionike kojih se ova tema tiče. U raspravi su sudjelovali Ana Kučić (Hrvatska), gradonačelnica Malog Lošinja, Branko Lakner (Hrvatska), liječnik obiteljske medicine, Iva Muškardin Erdec (Hrvatska) iz Zavoda za hitnu medicinu, Senka Stojanović (Hrvatska), epidemiologinja, te Renata Žugić (Hrvatska), ravnateljica Lječilišta Veli Lošinj, dok je raspravu moderirala liječnica Đula Rušinović-Sunara (Hrvatska). Tema je bila usmjerena na specifične izazove i prepreke u osiguravanju zdravstvene skrbi na hrvatskim otocima. Uz aktivno sudjelovanje publike, sudionici su iznijeli prijedloge za konkretna rješenja i naglasili potrebu za aktivnijim sudjelovanjem i konkretnim mjerama koje Ministarstvo zdravstva mora pokrenuti kako bi se zdravstvena skrb osigurala svim stanovnicima i stanovnicama hrvatskih otoka.

Ovogodišnji *Lošinjski dani bioetike* ponovno su potvrdili svoju ulogu kao središnjeg mjesta susreta teorije i prakse u okviru integrativne bioetike. U pluralizmu tema, perspektiva i pristupa, ostvaren je dijaloški prostor za kritičko promišljanje etike života, znanja, tehnike i zajednice. Brojna izlaganja i studentski doprinosi pokazali su da bioetika i dalje ima važnu transformativnu snagu u suočavanju s izazovima suvremenog svijeta. Nadamo se da će i naredna godina biti jednako bogata teorijskim promišljanjima kao i ova te da ćemo ponovno imati priliku razmijeniti iskustva i primjere dobre prakse na još jednim *Lošinjskim danima bioetike*.

Jana Krstić

20. Studentska bioetička radionica

U sklopu 23. *Lošinjskih dana bioetike* održala se jubilarna, 20. *Studentska bioetička radionica* pod nazivom »Jedan svijet, mnoštvo glasova – suvremeni društveni pokreti i odgovornost prema budućnosti«. Otočna tradicija

usko je vezana uz proučavanje i istraživanje bioetike pa je tako Mali Lošinj i ove godine postao okupljalište bioetičara i stručnjaka iz različitih znanstvenih disciplina. U periodu od 11. do 14. svibnja 2025. godine, na skupu su prisustvovali studenti i profesori iz raznih dijelova regije. Na *Studentskoj bioetičkoj radionici* prisustvovali su studenti s raznih fakulteta, uključujući Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Muzičku akademiju Sveučilišta u Zagrebu, Fakultet filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, ali i Filozofske fakultete sa Sveučilišta u Beogradu, Sarajevu i Zürichu. 20. *Studentsku bioetičku radionicu* organizirali su Udruženje studenata filozofije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a suorganizator je bio Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Neposredno nakon dolaska u hotel Aurora, gdje se održavao glavni dio skupa, sudionici su prisustvovali opuštenom, ali ipak edukativnom i filozofski bogatom otvaranju događanja. Mate Pavić (Hrvatska), predsjednik Organizacijskog tima *Studentske bioetičke radionice*, pozdravio je sudionike, zahvalio organizatorima i pokroviteljima skupa, a zatim prepustio riječ ostalim članovima Organizacijskog tima. Nakon što su članovi ukratko predstavili ovogodišnji program radionice i nazive svojih seminarskih grupa (*Bosses, Izwi, Tingoc, Kan i Ahotsa*), uslijedila je glazbena slušaonica »Bioethics and Chill« koju su vodili Ivan Habazin i Lea Mraz (Hrvatska). Voditelji radionice pružili su pluriperspektivnu analizu glazbeno-filozofijskog konceptualnog albuma *The Quiet World* glazbene skupine Native Construct. Nakon slušanja pjesama, uz popratne analize iz područja muzičke i filozofske teorije, voditelji radionice otvorili su diskusiju o angažiranosti subjekta, osjećaju individualne odgovornosti te o borbi za napredak cjelokupne zajednice. Tim su činom postavljeni temelji za kasnije diskusije o društveno-političkim, socijalnim i (bio)etičkim temama.

Drugi dan radionice otvoren je plenarnim izlaganjima, a ostatak dana protekao je u seminarskim raspravama. Ovogodišnji plenarni izlagači na 23. *Lošinjskim danima bioetike* bili su Lidija Knorr (Hrvatska) i Walter Schweidler (Njemačka), koji su svojim izlaganjima otvorili relevantna i interdisciplinarno bogata pitanja suvremene bioetike. Lidija Knorr se u svojem izlaganju »Rijeke kao nositelji prava: Opća deklaracija o pravima rijeka« osvrnula na inovativan pravni i etički pristup prema okolišu, zagovarajući prepoznavanje rijeka kao pravnih subjekata s vlastitim pravima.

Nakon predavanja, sudionice i sudionici pristupili su glasovanju te jednoglasno podržali potporu *Deklaraciji*. S druge strane, Walter Schweidler je u izlaganju »Bioethics in the Age of Incapacitation« [»Bioetika u doba nesposobnosti«] promišljao izazove koji proizlaze iz sve izraženijeg fenomena individualne, društvene i političke nesposobnosti u kontekstu bioetičkog odlučivanja. Pritom je otvorio pitanja odgovornosti, autonomije i dostojanstva u vremenu u kojem su tradicionalne etičke paradigme dovedene u pitanje uslijed kompleksnosti suvremenih biomedicinskih i društvenih okolnosti. Osim plenarnih izlaganja, sudionici *Studentske bioetičke radionice* sudjelovali su i na predstavljanju recentnih bioetičkih izdanja, kao i na okruglom stolu »Zdravstvena skrb na otocima«.

Seminarske rasprave vodile su se u prethodno utemeljenim tematskim grupama. Seminarska grupa *Bosses*, podnaslova »Tijelo kao instrument otpora«, raspravljala je o načinima na koje se tijelo koristi i instrumentalizira unutar struktura moći, posebice u kontekstu političke represije, propagande i kontrole. Analizirani su oblici otpora koji proizlaze iz tjelesnosti – od performativnog aktivizma do strategija samoreprezentacije – te su problematizirani načini na koje institucije oblikuju percepciju i funkciju tijela u društvenim borbama. Seminarska grupa *Izwi*, podnaslova »Artivizam – umjetnost promjena«, fokusirala se na sjecište umjetnosti i aktivizma, promatrajući umjetničke prakse kao sredstva političke artikulacije i društvene transformacije. Raspravljalo se o konceptu *artivizma* kao oblika simboličkog otpora koji otvara prostor za marginalizirane glasove, potiče kolektivno promišljanje te izaziva hegemonijske narative. Seminarska grupa *Tingog*, podnaslova »Obrazovanje i moć u doba tehnokracije«, bavila se odnosom između obrazovanja i moći u kontekstu suvremenih tehnokratskih društava, s posebnim naglaskom na digitalizaciju, standardizaciju znanja i reprodukciju društvenih nejednakosti. Kroz kritičku analizu obrazovnih politika i praksi, razmatrano je kako obrazovni sustavi oblikuju subjektivitet i društvenu mobilnost, ali i kako mogu poslužiti kao prostor emancipacije. U seminarskoj grupi *Kan*, podnaslova »Odgovorni putevi prema budućnosti«, tematizirani su etički izazovi i odgovornost prema budućim generacijama, osobito u svjetlu ekološke krize, tehnološkog napretka i globalnih nejednakosti. Polazište rasprave bila je potreba za preispitivanjem suvremenih razvojnih paradigmi te artikulacija alternativnih, održivih i solidarnih vizija budućnosti. Naposljetku, seminarska grupa *Ahotsa*, podnaslova »Povijest kao učiteljica djelovanja«, istraživala je odnos između povijesnog pamćenja i društveno-političkog djelovanja, naglašavajući važnost

refleksije nad prošlim otporima za razumijevanje i artikulaciju sadašnjih borbi. Posebna pažnja posvećena je mehanizmima povijesne amnezije te načinima na koje se kroz reinterpretaciju povijesti može potaknuti kritička svijest i društveni angažman. Tako su unutar pet tematski povezanih grupa održana sljedeća izlaganja.

Leo Georgios Anagnostakis (Hrvatska) izlagao je na temu »Jezični purizam kao metoda manipulacije i kreacije mišljenja«. Izlaganje se bavilo jezičnim purizmom kao političkim i ideološkim sredstvom koje oblikuje kolektivnu percepciju stvarnosti. Ela Bakmaz (Hrvatska) izlagala je na temu »Obrazovanje u digitalnom dobu – udžbenici vs. video materijali?«. Izlaganje je tematiziralo promjene u obrazovnim modelima u dobu digitalnih medija, uspoređujući tradicionalne udžbenike s novim multimedijским sadržajima. Poseban naglasak stavljen je na kognitivne i afektivne učinke raznih oblika didaktičkog materijala. Talia Benčić i Maja Oslić (Hrvatska) izlagale su na temu »Jedan svijet, mnoštvo otpora – 4B pokret i posljedice dekonstrukcije rodni uloga«. Izlagačice su analizirale 4B pokret kroz prizmu radikalnog feminizma i njegovih strategija dekonstrukcije tradicionalnih rodni uloga. Istaknuto je kako ovakvi pokreti otvaraju prostor za redefiniciju političkog subjekta i širenje feminističke imaginacije. Dora Bičanić (Hrvatska) izlagala je na temu »Kastinska diskriminacija i ljudska prava Dalita – put prema socijalnoj pravdi«. Izlaganje se fokusiralo na kastinsku diskriminaciju nad Dalitima kao primjer ustavne društvene isključenosti i povrede ljudskih prava. Jakov Birko (Hrvatska) izlagao je na temu »Roza je za djevojčice, plava je za dječake, a duga je za zaradu – komodifikacija queer kulture«. Izlaganje je razmatralo komodifikaciju *queer* identiteta unutar suvremenih tržišnih logika koje kooptiraju subverzivne simbole za komercijalne svrhe. Kroz analizu korporativnog *rainbow-washinga* tematizirana je neutralizacija političkog potencijala *queer* zajednica. Dora Bukovac (Hrvatska) izlagala je na temu »Biopolitika zdravlja – medicina kao sredstvo regulacije i emancipacijek«. Izlaganje je istražilo dvostruku funkciju medicine kao alata institucionalne kontrole i moguće emancipacije tijela. Istovremeno je ukazano na mogućnosti subverzije i osnaživanja kroz alternativne modele zdravstvene skrbi. Karlo Ceilinger (Hrvatska) izlagao je na temu »Između etike odgovornosti i radikalnih metoda klimatskoga aktivizma«. Izlaganje je tematiziralo etičke dileme između umjerenog djelovanja i radikalnih metoda unutar klimatskog aktivizma. Olga Čegar (Srbija) izlagala je na temu »Kada tijelo odbacuje bolest – kriza kao početak društvenog oporavka«. Izlaganje se bavilo

metaforom tijela koje se odupire bolesti kao modelom za društvenu obnovu u vremenima krize. Analizirana je dinamika između ranjivosti, otpornosti i mogućnosti transformacije kako na razini pojedinca, tako i zajednice. Anastasija Djukić (Srbija) izlagala je na temu »Čovjek između prirode i profita – etičke dileme industrijalizacije i očuvanja prirode«. Izlaganje je otvorilo pitanje sukoba između ekonomske ekspanzije i očuvanja prirode, naglašavajući potrebu za ekološkom odgovornošću. Analizirane su etičke dileme koje proizlaze iz industrijalizacije, eksploatacije resursa i degradacije okoliša. Filipa Dragin i Lucija Martić (Hrvatska) održale su izlaganje na temu »Slobodno tržište – zatočeno znanje«. Izlagačice su se bavile utjecajem tržišne logike na obrazovni sustav, pri čemu je znanje sve više podređeno ekonomskim interesima. Kritički je analizirana neoliberalna racionalnost koja obrazovanje razumije kao investiciju, a ne javno dobro.

Nadalje, Karlo Ekmečić (Hrvatska) izlagao je na temu »Humboldt vs. Bolonja – mane i vrline«. Izlaganje se bavilo usporedbom humboldtovskog i bolonjskog modela visokog obrazovanja, promišljajući njihove prednosti i ograničenja u suvremenom kontekstu. Tin Fresl (Hrvatska) izlagao je na temu »Online-aktivizam – legitiman oblik djelovanja ili performativnost?«. Kroz analizu primjera digitalnog aktivizma, razmatrano je koliko ovakvi oblici djelovanja doista utječu na promjene izvan virtualnog prostora. Ana Ilievska (Hrvatska) izlagala je na temu »Daddy, What Did You Do in the Great War? – propaganda u umjetnosti kao sredstvo društvenog pokreta«. Izlaganje se bavilo analizom propagandnih umjetničkih praksi koje oblikuju kolektivna sjećanja i mobiliziraju društvene pokrete. Lara Jakšić i Patricia Jerzerčić (Hrvatska) izlagale su na temu »Principi alternativnog odgojnog pristupa u funkciji preuzimanja odgovornosti za budućnost«. Izlagačice su predstavile modele alternativnog obrazovanja koji potiču razvoj etičkog mišljenja, empatije i društvenog angažmana. Roko Kakarigi (Hrvatska) izlagao je na temu »Tehnološki akceleracionizam«. Izlaganje je analiziralo ideologiju tehnološkog akceleracionizma koja zagovara ubravanje tehnološkog napretka kao sredstva društvene transformacije. Fran Kovačić i Matko Kipke (Hrvatska) izlagali su na temu »Eko-fašizam i ekosocijalizam – razlike u ideologiji i pristupu«. Izlagači su usporedili dvije ideološki suprotne reakcije na ekološku krizu – eko-fašizam i ekosocijalizam – kroz prizmu njihove etičke i političke orijentacije. Jana Krstić (Srbija) izlagala je na temu »Mogu li studentski prosvjedi utjecati na političke promjene u državi? Analiza studentskih prosvjeda u Srbiji od 1995. do 2025. godine«.

Kroz detaljnu analizu studentskih prosvjeda u Srbiji tijekom trideset godina, izlaganje je ispitalo njihove utjecaje na društvene promjene i političke institucije. Naglašena je uloga studentskog pokreta kao korektivnog faktora u društveno-političkom polju. Jan Kruhac (Hrvatska) izlagao je na temu »Dark woke – radikalizacija ljevice i globalni revolucijski potencijali u doba geopolitičke krize«. Izlaganje se bavilo konceptom *dark woke* fenomena kao radikalizirane varijante progresivnih ideologija unutar lijevog spektra. Petra Lukač (Hrvatska) izlagala je na temu »Psihodelična industrija kao prijetnja okolišu i lokalnim kulturama«. Izlaganje se bavilo etičkim i ekološkim aspektima rastuće psihodelične industrije, posebno u kontekstu eksploatacije prirodnih resursa i lokalnih zajednica. Domagoj Majkić (Hrvatska) izlagao je na temu »Bioetičke dileme na primjeru *Anti-vax* pokreta«. Izlaganje je analiziralo moralne i društvene posljedice antivaxerskog pokreta s bioetičkog motrišta. Posebno su razmotrena pitanja slobode mišljenja nasuprot znanstvenoj utemeljenosti zdravstvenih politika. Korana Maksumić (Hrvatska) izlagala je na temu »Ružičasta desnica – paradoks *alt-right* feminizma«. Izlaganje je istraživalo pojavu tzv. »ružičaste desnice«, fenomena u kojem se feministički diskurs koristi u svrhu promoviranja nacionalističkih i ksenofobnih ideologija. Marta Matijević (Hrvatska) izlagala je na temu »Etički izazovi transnacionalnog surogat majčinstva«. Izlaganje je analiziralo bioetičke i pravne aspekte transnacionalnog surogat majčinstva, osobito u kontekstu eksploatacije ženskih tijela u nerazvijenim zemljama.

Nakon toga, Tarik Midžić (Bosna i Hercegovina) izlagao je na temu »Platon i digitalna špilja – oblikuju li algoritmi našu stvarnost?«. Izlaganje je interpretiralo Platonovu alegoriju špilje u kontekstu suvremenih digitalnih tehnologija i algoritamske filtracije informacija. Lea Mraz (Hrvatska) izlagala je na temu »Raščinjavanje pričina – aktivistički potencijal suvremene umjetnosti«. Izlaganje je tematiziralo suvremenu umjetnost kao alat za razotkrivanje društvenih konstrukata, manipulacija i ideoloških slojeva svakodnevice. Jan Zvonimir Nemet (Hrvatska) izlagao je na temu »Nasilje među vršnjacima u srednjim školama«. Izlaganje se bavilo pojavama vršnjačkog nasilja u školama, s naglaskom na njihove društvene, psihološke i etičke implikacije. Rene Neuberger-Jagetić (Hrvatska) izlagala je na temu »Banalnost zla i odgovornost društvenih pokreta«. Izlaganje je povežalo Arendtinu koncepciju banalnosti zla s etikom djelovanja unutar društvenih pokreta. Mia Paurević (Švicarska/Hrvatska) izlagala je na temu »Jezik i diskriminacija – kako jezik strukturira društvo i zašto riječ 'invaliditet' nije primjerena?«.

Kroz kritičku analizu izraza *invaliditet*, pokazano je kako jezik može perpetuirati diskriminaciju i stigmatizaciju. Mate Pavić (Hrvatska) izlagao je na temu »Crne pantere – putokaz ili upozorenje za budućnost kroz samoupravu?«. Izlaganje je prikazalo političku povijest Crnih pantera kroz prizmu njihove borbe za samoupravljanje, socijalnu pravdu i autonomiju zajednice. Tomislav Perić (Hrvatska) izlagao je na temu »Pojam odgovornosti Hansa Jonasa i njegov značaj za suvremenu etiku i bioetiku«. Izlaganje se fokusiralo na Jonasov koncept odgovornosti u odnosu na tehnološku moć i buduće generacije. Fedra Pervan (Hrvatska) izlagala je na temu »Utjecaj društvenih mreža na društvene pokrete«. Izlaganje se bavilo ambivalentnom ulogom društvenih mreža u mobilizaciji društvenih pokreta, analizirajući njihov potencijal za decentralizaciju i masovno širenje informacija. Mia Platužić (Hrvatska) izlagala je na temu »Problem glorifikacije nenasilnog otpora«. Izlaganje je analiziralo etičku i političku ambivalentnost ideje nenasilnog otpora u povijesnim i suvremenim kontekstima. Domagoj Popović (Hrvatska) izlagao je na temu »Digitalni aktivizam i bioetika«. Izlaganje je analiziralo kako se digitalne kampanje mogu koristiti za promicanje ili narušavanje etičkih principa. Ivana Reljanović (Hrvatska) izlagala je na temu »4B pokret kao pokušaj revitalizacije radikalnoga feminizma«. Izlaganje se fokusiralo na 4B pokret kao suvremeni pokušaj obnove radikalnofeminističkih pozicija kroz odbacivanje institucije braka, majčinstva, muškaraca i romantike. Nika Rosandić (Hrvatska) izlagala je na temu »Klimatske promjene u morima i oceanima – utjecaj na morska stvorenja i ljudske zajednice koje ovise o moru«. Izlaganje je prikazalo biološke i socijalne posljedice klimatskih promjena u morskim ekosustavima te njihove refleksije na ljudske zajednice ovisne o moru. Antonia Sablić (Hrvatska) izlagala je na temu »Pokreti za prava životinja i bioetika«. Tema izlaganja bila je etička analiza pokreta za prava životinja u svjetlu suvremene bioetike. Anamarija Salopek Višević (Hrvatska) izlagala je na temu »Pokreti protiv cijepljenja i bioetičke kontroverze«. Izlaganje se osvrnulo na bioetičke dileme povezane s antivakcerskim pokretima, posebno u kontekstu javnog zdravlja i individualnih sloboda. Mia Samardžija (Hrvatska) izlagala je na temu »Etičko pitanje lova na životinje i lovačkih društava«. Izlaganje se bavilo moralnim opravdanjem lova na životinje te ulogom lovačkih društava u oblikovanju odnosa prema prirodi i ne-ljudskim živim bićima. Damian Srša (Hrvatska) izlagao je na temu »Internetne zajednice i odgovornost influencera u okviru nove tehnologije«. Izlaganje je analiziralo etičku odgovornost influencera kao

oblik novih autoriteta u digitalnom okruženju. Petar Stevanović (Srbija) izlagao je na temu »Pitanje odgovornosti digitalnih postmortem avatara«. Izlaganje je otvorilo kompleksna pitanja identiteta, privatnosti i pravne odgovornosti vezane uz digitalne reprezentacije preminulih osoba. Josip Španić (Hrvatska) izlagao je na temu »Prijetnje ljudskom dostojanstvu i prirodi u pokretima transhumanizma i posthumanizma«. Izlaganje je kritički razmatralo etičke posljedice transhumanističkih i posthumanističkih ideologija, s posebnim naglaskom na instrumentalizaciju čovjeka i prirode. Julia Vanjhard Trušček (Hrvatska) izlagala je na temu »Antinatalizam kao alternativna ljudska budućnost«. Izlaganje se bavilo filozofskim i etičkim temeljima antinatalizma kao radikalnog odgovora na pitanje patnje prenapučenosti i ekološke krize. Matej Velić (Bosna i Hercegovina) izlagao je na temu »Razumska bezizlaznost problema abortusa«. Izlaganje je tematiziralo filozofsku i etičku kompleksnost pitanja pobačaja, s naglaskom na nemogućnost postizanja racionalnog konsenzusa. Antonio Vrabec (Hrvatska) izlagao je na temu »Dehumanizacija i genocid – Holodomor i invazija Rusije na Ukrajinu u komparativnoj bioetičkoj perspektivi«. Izlaganje je komparativno analiziralo dva povijesna i suvremena primjera nasilja nad ukrajinskim stanovništvom – Holodomor i rusku invaziju. Za kraj, Bernarda Zoričić (Hrvatska) izlagala je na temu »Neokatekumeni – promjena puta suvremenog čovjeka«. Izlaganje se fokusiralo na duhovne i etičke transformacije koje proizlaze iz djelovanja neokatekumenskog pokreta. Paralelno sa seminarskim izlaganjima, održale su se dvije radionice: (1) »Bioethics and Art«, radionica na kojoj je svaka od seminarskih grupa imala priliku izraditi svojevrstni logotip koji predstavlja njihovu grupu, te (2) »Bioethics and Ask«, kviz znanja kojim se provjeravalo opće znanje o aktivizmu, zajedno sa specifičnim pitanjima vezanima uz izlaganja sudionika. Cjelokupna radionica zatvorena je »Istraživačkim inovatorijem – uvod u pisanje interdisciplinarnog rada«. Istraživački inovatorij pružio je osnovne uvide u pisanje znanstvenog eseja, potičući sudionike da pretvore pozitivna iskustva i razmjenu mišljenja u znanstvenu publikaciju. Nakon toga, održana je svečano zatvaranje radionice, na kojoj su seminarske grupe imale priliku izložiti umjetnička djela nastala na likovnoj radionici. Svaka grupa rekla je ponešto o raspravama koje su vodili zajedno sa zaključcima koje su donijeli. Na samome kraju otkriveno je značenje naziva seminarskih grupa. Naime, naziv svake grupe predstavljao je jednu od riječi za *glas* na raznim stranim jezicima, a prva slova naziva tvorila su riječ *Bitka*. Izložena umjetnička djela također su tvorila riječ *Bitka* čime

su studenti iz raznih dijelova regije te različitih polja interesa simbolično pokazali da je odgovor na geopolitičku krizu društveno-politička polifonija koja nastaje kao rezultat integrativnog mišljenja i društvenog djelovanja.

Tin Fresl

Predavanje »Ethical Imperative of AI in Healthcare« Stevena S. Gouveije

Steven S. Gouveia (Sveučilište u Portu) održao je 2. lipnja 2025. godine gostujuće predavanje »Ethical Imperative of AI in Healthcare« u multimedijalnoj dvorani »Fritz Jahr« Centra za integrativnu bioetiku Sveučilišta u Zagrebu, u organizaciji Odsjeka za filozofiju Filozofskog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Centra za integrativnu bioetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Predavanje je održano u sklopu međunarodne hrvatsko-portugalske projektne suradnje na razvoju etike za sustave umjetne inteligencije. Gouveia je ovim predavanjem htio predstaviti i obraniti tezu da je korištenje medicinskog AI-a potrebno odnosno zašto smo moralno obvezani razvijati medicinski AI.

Nakon uvodnog predstavljanja gostujućeg predavača, koje je održao Luka Perušić ispred dvaju ustrojstvenih jedinica organizatora, Gouveia je započeo predavanje tvrdnjom da ako već moramo razvijati bilo kakvu vrstu AI-a, onda bi to trebao biti medicinski AI. Kao razloge navodi to da druge vrste sustava umjetne inteligencije ne rade ništa što bi odgovorilo na hitne probleme u svijetu, dok je medicinski AI napravljen upravo za spašavanje života. Štoviše, ne samo da može spasiti živote nego to čini već niz godina na raznorodne načine. Od medicinskih AI-a koji mogu detektirati stanice raka prije nego ih najbolji svjetski onkolozi mogu zamijetiti ili rane znakove moždanih udara, do aplikacija koje mogu pomoći u pronalaženju liječnika ili komunikaciji s liječnicima kroz AI koji može prevoditi s jednog jezika na drugi u siromašnijim područjima gdje je prosječna razina obrazovanja niska, kao i u primjeni osnovnog znanja u hitnim situacijama, zapravo nemamo nestajućih mogućih primjena umjetne inteligencije u svrhu pomaganja ljudima.

Većina argumenata koje je Gouveia predstavio bili su temeljeni na efektivnom altruizmu, filozofijsko-socijalnoj dispoziciji i pokretu koji se usmjerava na pitanje o tome kako na najbolji način pomoći drugome za dobrobit svih, nastalom početkom 21. stoljeća iz nekoliko pravaca, s Peterom Singerom kao najistaknutijim zastupnikom. Kao globalni pokret, a imajući u vidu prevladavajuću gospodarsko-političku paradigmu, efektivni se altruisti posebno usmjeravaju na ideju da bi oni koji raspolažu s lako uloživim viškom resursa trebali pomoći onima ih nemaju na raspolaganju, što u praksi često znači apel bogatima da doniraju i potpomažu siromašne, tako da je efektivni altruizam često dio radnog okvira filantropskih grupacija. Gouveia je kasnije u predavanju istaknuo da je sama pozicija jedan od problema koje bi netko mogao naznačiti, no također je naglasio da njegov argument – pod etičkim smo imperativom da pomognemo drugim osobama i riješimo aktualne probleme današnjice, a jedan od načina za to je razvijanjem medicinskog AI-a – stoji čak i kada ga se gleda kao deontološki argument ili argument iz etike vrline, ali smatra da efektivni altruizam daje najbolju argumentacijsku pozadinu za prihvaćanje glavne tvrdnje. Drugi glavni argument na koji se ideja o usmjeravanju na medicinski AI oslanja jest taj da bi u usporedbi s uobičajenom medicinom u znatno relevantnijoj mjeri počivao na empirijskim podacima. To znači da bi se kroz ekstenzivno prikupljanje podataka o pacijentu i bolesti dugoročno mogao osigurati najbolji mogući tretman ne samo za trenutne nego i za buduće pacijente, predvidjeti što bi se moglo očekivati u budućnosti (val neke zarazne bolesti, ali i kakva specifična situacija kod pojedinog pacijenta), efikasnije vođenje bolnica (podaci o pacijentima, organizacija i naručivanje, naplaćivanje itd.), razvijanje novih lijekova i slično. Dugoročno, AI bi u svojim analizama i razmjeni informacija bio sve manje sklon pogreškama, naročito u usporedbi s ustaljenim medicinskim pristupom.

Može se reći da je Gouveia u pravu kada ističe ove pozitivne strane medicinskog AI-a, no moramo ipak ostati oprezni kada govorimo o decentralizaciji nečeg poput zdravstva, posebno ako smjeramo na to da se oslanja na podatke i baš ništa drugo. Gouveia ne tvrdi da bi razvoj AI sustava mogao ili uopće trebao u potpunosti zamijeniti doktore, štoviše, ističe da bi razvoj medicinskog AI-a pomogao doktorima da bolje dijagnosticiraju, lakše komuniciraju s pacijentima, bolje organiziraju vrijeme i da se mogu bolje posvetiti pojedinim pacijentima, no ipak u obzir treba uzeti da u svijetu u kojem vlada imperativ profita, a podaci se smatraju novom ključnom vrijednosti, nećemo samo tako u praksi ustaliti primjenu

medicinskog AI-a na kakvu Gouveia poziva. Većina investicija u razvoju AI-sustava ide u razvoj upravo drugih vrsta umjetne inteligencije, a čak i da se sva sredstva uistinu iskoriste za razvoj rješenja koja mogu spašavati živote u takvom kapacitetu, oslanjanje na efektivni altruizam koji može počivati na vrijednosnim sustavima efikasnosti predstavlja i svojevrsnu opasnost. Na to su u raspravi upozorili i neki članovi publike, poput Srećka Gajovića. Slažem se s generalnom porukom predavanja, da se umjetna inteligencija uistinu može i treba koristiti za spašavanje života, a ne za reklamiranje proizvoda ili u ratne svrhe, no ne znam mogu li prihvatiti način i metodu kojoj se nadamo uzimajući u obzir da se sustavi AI-a formiraju iz podataka koji su im dani, a to znači da su uvijek pod potencijalnim utjecajem naših predrasuda kada uče iz pojedinih baza podataka, što pacijente otvara raznim vrstama diskriminacije, posebno u okviru efektivnog altruizma, gdje novac za financiranje projekta dolazi od jedne osobe koja može imati razne stavove i mišljenja o ljudima koji su drugačiji od njih. Ostaje važnim u zalaganju za sustave umjetne inteligencije neprestano imati pri svjesti brojne opasnosti koje proizlaze iz motiva i metode masovnog prikupljanja, obrađivanja, označavanja i korištenja osobnih i sociobiometrijskih podataka.

Damian Srša

Međunarodna ljetna škola »Bioethics in Context XII: Nature and Normativity«

Na Katoličkom privatnom Sveučilištu u Linzu od 30. lipnja do 4. srpnja 2025. godine održana je međunarodna ljetna škola »Bioethics in Context XII: Nature and Normativity«. Na školi su se iz filozofske perspektive, ali s izrazito interdisciplinarnim pristupom, istraživali kompleksni odnosi čovjeka s drugim živim bićima i prirodom u cjelini. U sklopu škole organizirana je i virtualna komponenta (tj. e-nastava ususret ljetnoj školi, 20. lipnja 2025.) i izlet u Samostan sv. Florijana (1. srpnja 2025.), gdje su polaznici imali priliku posjetiti samostansku knjižnicu i kriptu, vidjeti djela umjetnika kao što su Carlo Antonio Carlone, Jakob Prandtauer i Johann Michael Rottmayr te čuti koncert orguljaša Klause Sonnleitnera, koji je na poznatim Bruckner orguljama izveo

odabrana djela Buxthudea, Rembta, Bacha, Brucknera i Boëllmanna. Organizatori škole bili su Katoličko privatno Sveučilište u Linzu i Sveučilište u Hagenu, dok su suorganizatori bili Aristotelovo sveučilište u Solunu, Sveučilište »Sveti Kliment Ohridski« u Sofiji i Sveučilište u Zagrebu.

Program škole činila su plenarna predavanja, studentska izlaganja i tri stručna seminara. Nakon svečanog otvaranja i pozdravnih riječi, ljetna škola započela je plenarnim predavanjima. Marko Kos (Hrvatska) održao je predavanje pod naslovom »The New Technological Condition: Questioning the Future of Human Experience and Nature«, u kojem je istaknuo da tehnologije preoblikuju naše shvaćanje ljudskog iskustva i prirode, brišući granicu između njih, te da budućnost ljudskog iskustva ovisi o našoj sposobnosti da etički oblikujemo odnos prema tehnologijama koje postaju neodvojivi dio prirodnog svijeta. Stavroula Tsinorema (Grčka) govorila je na temu »The Normative and the Natural. A Critique of Contemporary Naturalisms from the Standpoint of 'Reason's Demand of Unity'«. Predavanje je tematiziralo suvremene oblike naturalizma, ispitujući njihovu nesposobnost da na odgovarajući način objasne normativnu dimenziju razuma. Michael Fuchs (Austrija) održao je predavanje pod naslovom »The Naturalness of Nature«, u kojem je istražio kako pojmovi *prirodno* i *prirodnost* u svakodnevnom i političkom diskursu funkcioniraju kao pojmovi s vrijednosnim predznakom, često povezani s pozitivnim prosudbama i suprotstavljeni »onom umjetnom«. Hrvoje Jurić (Hrvatska) predavanje je posvetio temi »American Nature Thinking from Emerson, Thoreau, Whitman and Muir to Leopold and Potter«. Ovo predavanje skiciralo je tradiciju američkog promišljanja prirode od znamenitog eseja *Nature* (1836.) Ralpa Walda Emersona, preko raznih djela Henryja Davida Thoreaua, Walta Whitmana i Johna Muira, pa sve do formiranja utjecajne »etike zemlje« Alda Leopolda, pri čemu je Jurić, među ostalim, istaknuo da su Leopoldove ideje nadahnule shvaćanje bioetike Vana Rensselaera Pottera, otkrivajući tako neprekinutu intelektualnu liniju koja povezuje filozofiju okoliša s temeljima moderne bioetike. Christian Erk (Švicarska) održao je predavanje pod naslovom »Nature and Normativity in (Classical) Natural Law Theory«, u kojem je istraživao kako aristotelovsko-tomistička teorija prirodnog prava koristi »prirodu« kao metafizički temelj za opravdanje moralnih dužnosti. Marcus Knaup (Njemačka) govorio je na temu »Orientation Toward Nature: The Significance of 'Nature' for Integrative Bioethics«. Predavanje je tematiziralo ulogu i značaj pojma *priroda* u okviru integrativne bioetike te propitalo mogućnosti i grani-

ce pružanja normativnih smjernica. Miltiadis Vantsos (Grčka) održao je predavanje pod naslovom »The Normative Nature of Orthodox Bioethics and Its Limits«, u kojem je istaknuo da »ortodoksna bioetika« do određene mjere usklađuje stroge norme s duhovnom prilagodljivošću u donošenju etičkih odluka. Michael Spieker (Njemačka) predavanje je posvetio temi »Natural Normativity: ‘Socio-Ecological Transformation’ and ‘Sittlichkeit’ as Concepts of Integrative Bioethics«, u kojem je kritički razmatrao socio-ekološku transformaciju i ćudorednost kao bitne koncepte integrativne bioetike. Vassil Vidinsky (Bugarska) održao je predavanje »*Homo Sapiens Technicus* as a Mediator between Nature and Normativity«, u kojem je istaknuo da se trenutno nalazimo u pripremnoj fazi za integraciju autonomne umjetne (opće) inteligencije i umjetnog života u naše razumijevanje ljudskog postojanja. Markus Rothhaar (Austrija) održao je mrežno predavanje pod naslovom »Nature and Subjectivity as Sources of Normativity«, u kojem je analizirao suvremene neoaristotelovske ideje koje promatraju ljudski način života kao izvor normativnosti te zaključio isticanjem Hegelova obećavajućeg pristupa u kojem prirodu i subjektivnost ne vidi kao suprotnosti, već kao kontinuum.

Osim plenarnih predavanja, sudionici ljetne škole imali su priliku sudjelovati na zanimljivim i korisnim stručnim seminarima: (a) Helge Köttgen (Njemačka), »Logic/Metaphysics and Nature«; (b) Stavroula Tsinorema (Grčka), »Normativity, Agency, Nature«; (c) Michael Spieker (Njemačka) »Nature and Spirit (Hegel)«, ali i nemalom broju vrijednih studentskih izlaganja koji dolaze sa sveučilišta u Kreti, Hagenu, Linzu, Sofiji, Solunu i Zagrebu.

Sagledano u cjelini, studenti s Kreta istraživali su etičke dimenzije ljudske prirode, unaprjeđenja i odgovornosti. Glavne teme njihovih izlaganja obuhvaćale su moralnost produženja života i starenja, metafizičke osnove moralnog statusa ne-ljudskih živih bića, etičke implikacije razumijevanja biologije i evolucije te izazove koje vojna primjena unaprjeđenja ljudskih sposobnosti postavlja pred autonomiju i poštovanje ljudskog tijela. Njihova izlaganja nosila su sljedeće naslove: (1) Sarah Biggs, »On the Naturalness of Aging. Is Extending Human Lifespan Ethically Problematic?«; (2) Yannis Drougakis, »Quasi-Teleology and the Moral Status of Animals: A Critical Evaluation of Korsgaard’s Approach to Animal Good«; (3) Antonios Chavaris, »Natural Responsibilities: Philosophy, Biology, and Ethics in Ernst Mayr and Hans Jonas«; te (4) Fotios Papadopoulos, »Human Enhancement in the Military Context and the

Normative Significance of the Human Body: A Bioethical Reflection«.

S druge strane, studenti iz Hagena svoj su fokus posvetili kritičkom razmatranju različitih filozofskih perspektiva o prirodi stvarnosti, normativnosti i etici. Među ostalim, razmatrali su metafizičko shvaćanje prirode od Leibnizova harmoničnog kozmosa do Aristotelova prirodno-normativnog okvira, kao i suvremene rasprave o biološkom utemeljenju etike, teleološkim interpretacijama prirode te Kantovim kriterijima autonomije u kontekstu bioetičkih razumijevanjima ljudske i ne-ljudske prirode. Tom su prilikom održali sljedeća izlaganja: (1) Alina Barendt, »Basics of Leibniz’s Metaphysical Understanding of Nature«; (2) Daniela Belter, »On the Idea of the Normativity of Nature. With Insights from Thomas Fuchs and Hans Jonas«; (3) Jan Eufinger, »Alasdair MacIntyre’s Grounding of Ethics in Biology«; (4) Marcus Miebach, »Nature’s Intelligibility: A Teleological Alternative to the Ateleological Approach of the Natural Sciences«; (5) Stefan Pohlmann, »Natural and Artificial Moral Agency – The Kantian Perspective«; te (6) Sophia Simeonov, »On Nature and Normativity in Aristotle’s Philosophy«.

Studenti iz Linza svoja su izlaganja posvetili tematiziranju složenog odnosa prirode, normativnosti i ljudskog djelovanja iz različitih filozofskih perspektiva. Njihove teme, među ostalim, obuhvaćale su Schellingovu ideju o svrhovitosti prirode, estetičke refleksije o prirodi ljepote i uzvišenom, etičke izazove koje donosi tehnološka kontrola nad prirodom slučajnošću te napetosti između autonomije i sigurnosti. Zajedno su istaknuli aktualne rasprave o tome kako koncepti *prirode* oblikuju etičku odgovornost, pravne okvire i stvarna ljudska iskustva u suvremenom društvu. Njihova izlaganja nosila su sljedeće naslove: (1) Daniel Steiner, »Schelling and the Purposiveness of Nature«; (2) Hermann Pramendorfer, »Rights of Nature?«; (3) Gerda Kainberger, »Reflections on the Beautiful and the Sublime«; (4) Klara Mitter, »Between Chance and Choice: Contingency and Normative Requirements«; (5) Edith Engl, »Esteeming the ‘Self of Nature’ – Illusion, or Raising a Claim on Our Acting and Deeds?«; (6) Christoph Kepplinger, »*Secundum Naturam Vivere* and the Necessity of the Adequate Concept of (Our) Nature«; te (7) Elisabeth Kogler »Childbirth – A Tension between Autonomy and Safety«.

Nadalje, studeni iz Sofije bavili su se raznim filozofskim pitanjima normativnosti, prirode i znanja, pri čemu su poseban naglasak stavili na Hobbesovu »šutnju« o temi samoubojstva i njezine implikacije za prirodno pravo, Adorнову negativnu utopijsku normativnost te Latourovu rekonceptciju prirode u kontekstu klimatskih promjena. Ostale teme obuhvaća-

le su estetiku koja stoji u pozadini očuvanja bioraznolikosti te Feyerabendov izazov normativnim znanstvenim metodama kroz pojam »genija«. Studenti su održali sljedeća izlaganja: (1) Boris Chupetlovsky, »Why Doesn't Thomas Hobbes Talk About Self-Murder in *Leviathan*?«; (2) Magdalena Tsekova, »Hope in the Negative: Adorno's Dialectics of Utopia«; (3) Veselina Manoilova, »Which 'Nature' Allows Normativity: A Reading of Bruno Latour«; (4) Radoslav Georgiev, »From Environmental Aesthetics to Ecological Bioethics: The Challenge of Justifying Biodiversity Conservation«; te (5) Ilona Dimitrova, »Feyerabend's Genius Putting the Cart Before the Horse«.

Na tragu njihovih kolega s Krete, studenti iz Soluna istraživali su etička pitanja ljudske prirode, unaprjeđenja i odgovornosti. Posebnu pažnju posvetili su istraživanju Aristotelova teleološkog pogleda na prirodu i moralnost, moralnog značaja osjetilnosti ne-ljudskih živih bića kao oblika prirodne normativnosti te ortodoksne pristupe unapređenju genoma, eutanaziji i svetosti života. Zajedno, njihova izlaganja predstavila su kako drevne i suvremene ideje oblikuju rasprave o pitanjima kraja života, ljudskom unaprjeđenju i etici životinja. Tom su prilikom održana sljedeća izlaganja: (1) Danai Anastasiadou, »Aristotle and Bioethics: The Concept of the End (Telos) and the Natural Order (Φύσει)«; (2) Marios Thomas Dogkas, »Sentient Nature and Moral Obligation: Rethinking Animal Ethics through Emotion and Natural Normativity«; (3) Panagiota Alexiadou, »Designing the Children of the Future – From Therapy to Improvement. An Orthodox Approach«; te (4) Iliana Panagiotopoulou, »The Divine Commandments of the Prohibition of Killing and the Love to the Neighbour in the Context of Euthanasia: An Orthodox Perspective«.

Studenti iz Zagreba razmatrali su filozofske pristupe moralnog odnosa između čovjeka i prirode. Njihove su teme obuhvaćale: (a) ekofenomenologiju Arnea Naessa koja naglašava utjelovljenu i normativnu povezanost s više-nego-ljudskim-svijetom; (b) prirodno utemeljeni inferencijalizam Jaroslava Peregrina koji povezuje ljudsku normativnost sa socijalnim i evolucijskim čimbenicima; (c) koncept biofilije Ericha Fromma kao temelj integrativne bioetike; (d) socijalnu epistemologiju Michela Foucaulta koja analizira strukture moći koje oblikuju znanje; te na kraju, (e) izazov utemeljenja moralnih obveza prema nesvjesnim ekološkim sustavima izvan sentijentizma i teleologije, pri čemu su predloženi alternativni kriteriji poput integriteta ekosustava i relacijskih vrijednosti. Njihova izlaganja nosila su sljedeće naslove: (1) Jan Defrančeski, »On Spontaneous Experience in Arne Naess's

Ecophenomenology«; (2) Karlo Gardavski, »How Reason Can Be Naturalized: Norms, Practices and Evolution«; (3) Darko Kovačić, »Biophilia as Normativity: Erich Fromm's Humanistic Philosophy in the Light of Integrative Bioethics«; (4) Štefanija Kožić, »Michel Foucault's (Social) Epistemology«; te (5) Matija Vigato, »Beyond Sentience and Telos: What Metaphysical Criterion Can Ground Duties to Ecosystems?«.

Program ljetne škole priveden je kraju plenarnim predavanjem Thomasa S. Hoffmanna (Njemačka) pod naslovom »The Dialectic of Normativity and Non-Normativity of Nature«. Ovo predavanje kritički je preispitalo pojam normativnosti prirode, istražujući njezine moguće temelje, ali i unutarnje granice. Na temelju klasičnih filozofskih pozicija od antike do Hegela, Hoffmann je analizirao dvoznačnost pojma *priroda* i odredio ključna pitanja vezana za metodološki okvir integrativne bioetike.

Naposlijetku, može se reći da je ljetna škola »Bioethics in Context XII: Nature and Normativity« uspješno ispunila svoj cilj – otvoriti prostor za interdisciplinarnu i međunarodnu razmjenu znanja o složenim odnosima između prirode i normativnosti. Kroz niz plenarnih predavanja, stručnih seminara i studentskih izlaganja sudionici su produbili razumijevanje filozofskih temelja bioetike, istodobno razmatrajući aktualne izazove koje donose tehnološki razvoj, ekološka kriza i promjene u društvenim vrijednostima. Raznolikost pristupa – od klasičnih filozofskih tradicija do suvremenih bioetičkih teorija – pokazala je koliko je ova tema plodna za daljnja istraživanja. Uz akademski doprinos, program škole pružio je i kulturno obogaćujuća iskustva, stvarajući temelje za nova međunarodna partnerstva i buduće suradnje.

Jan Defrančeski